

Ст. Крижанівський

ВІТЕР ЗІ СХОДУ

Ой, повіяв вітер
З Далекого Сходу.
Дожидає милого
Дівчина з походу.
Ой, то ж не омана,
То не сон їй снився,
Як біля Хасана
З ворогом він бився.
Повіває вітер,
Вісточку приносить,
Комсомолец Ваня
Командира просить:
„У бою запеклому
Бився до загину,
Відпусти побачити
Молоду дівчину.
Сила прибуває,
Заживає рана,
Жде на Україні
Дівчина кохана“...
Повіває вітер
З Далекого Сходу,
Жде героя дівчина
З дальнього походу.

Харків, 1938 р.

Павло Байдебура

РОЯЛЬ

НОВЕЛА

У залі колбуду на видному місці поряд з старим роялем стоїть новий чорнолискучий, привабний. Сьогодні цей музичний інструмент одержить той, хто вартий вшанування. Все село з подивом говорило про коштовну премію і називались імена двох наймовірніших кандидатів стахановців-колгоспників.

Старший конюх Олекса Бережний викохав табуни найкращих в окрузі орловських рисаків. По праву пишається колгосп „Зоря“ своїми золотогривими скакунами. Гордиться й цінить високо свою роботу конюха і сам Олекса Бережний. Була для колгоспу велика честь, коли вісім рисаків з його кінського табуна прийняли для потреб Червоної Армії. Уміло плекав конюх Бережний дорогих скаунів і мріє він викохати такого коня, щоб був би гідний і самого маршала.

Але багато колгоспників додержуються тієї думки, що Бережний поступиться цей раз перед трактористом Іваном Вернигорою. Вже третій рік Вернигора не здає першості на своєму „Сталінці“. На його роботу рівняються всі трактористи, які працюють на полях колгоспу „Зоря“ та в інших сусідніх колгоспах.

А все ж таки, хто із двох?

І конюх і тракторист — кращі із кращих. Обох слід вшанувати, і коли відзначити їх гідно, то лише рівноцінними преміями. Це питання хвилювало всіх колгоспників. І було, здавалось, принциповим. Колектив поділився на два окремих табори. Розмова не було кінця. Було подано думку врівноважити премії — один із двох кандидатів повинен одержати замість роялю мотоцикл, до речі вже придбаний колгоспом. Але з'ясувалось, що обидва кандидати навідріз відмовляються від машини і хочать тільки рояль. Бажання конюха і тракториста були зрозумілі, — обидва музиканти. Кращий баяніст на селі Іван Вернигора, зате у грі на гітарі чи балалайці ніхто не перевершить Бережного.

В розпал суперечки — кому ж віддати рояль, на селі пішла чутка, що одержить його той, хто краще грає. Пригадали, що

Бережний Олекса був першим аматором — організував при колбуді музичний гурток. І часто високого, з віхрястою кучмою волосся Бережного бачили навіть пізно вночі вкляклого над старим колбудівським роялем. Але не відставав і Вернигора. Два аматори зустрічались за роялем, навіть повчали один одного гри, але то було колись, а зараз гадали, що може виникнути незгода між двома друзями музикантами.

У колгоспних бригадах не проминули згадати й про те, що більше вправний у грі на роялі Іван Вернигора. Зате за визначенням вчителя музики Оксани Павловни, яка керувала музичним гуртком, Олекса Бережний мав кращі здібності, подавав більше надій.

Котрому ж із двох?

Вже напередодні розподілу премій поступила пропозиція на правління колгоспу — придбати ще один рояль і так розв'язати спірне питання. Думка варта уваги, але зробити так зараз правління вже не могло.

* * *

Із зали линули звуки густі, мелодійні. Іноді музичний лад руйнувався, гармонія звуків мішалась, обривалася, падала. Той, що грав, безпомічно-довго шукав ладу, торкав, здавалось, навпопад клавіші роялю, і безсилий зв'язати звуки в якусь мелодію, залишав гру. А перепочивши, знову тривожив рояль уперто й довго.

Юрась Клишко ходив взад і вперед коридором, фіксував порушення тактів, хвилювався. Юрась завжди боляче переживав, коли хтось грав без пристрасті справжнього музиканта, знічев'я, абияк, невправно. Він не терпів, коли в музичній грі нагло порушуються закони ритму. Але зараз грав на роялі Олекса Бережний, і Юрась Клишко прощав йому всі огріхи, зважаючи на те, що Бережний ще лише учиться. Олекса Бережний, на думку Юрася, мусить досконало навчитися тонкощів гри, бо сьогодні, десь за годину - дві, він, можливо, матиме свій власний рояль. І якщо станеться так, він, Юрась, буде надзвичайно радий. Збудуться його давно омріяні задуми... В близького сусіда, Олексі Бережного — рояль. Буде так зручно! Музичний інструмент, як кажуть, під боком. Він, Юрась, не гаятиме час на біганину до колбуду, не стоятиме в чергу біля роялю, ждучи з нетерпінням нагоди зіграти задуману мелодію. Буде так зручно! І може не пізніше як завтра він зіграє від початку до кінця свою кантату — „Весняні струмки“.

А покищо... Юрасеві не терпиться, він прийшов сьогодні до колбуду заздальгидь, щоб бути присутнім на зборах колгоспних, коли рішатиметься таке важливе питання — хто одержить новий преміальний інструмент: Бережний чи Вернигора.

— Тільки Бережний,— твердить сам собі Юрась,— тільки Бережний.— І того, що йому так хочеться, він переконав себе, вірить, що рояль таки буде в сусіди, Бережного. Але так довго тягнеться час... З нетерпіння Юрась прискорював кроки, часто поглядавав на годинник, вираховував скільки ще залишилось часу до початку зборів. Раптом притишив ходу, зупинився. Тонкий, високий, він витягнувся, ніби підріс, насторожений ледь схилився на правий бік і так застиг, нерухомий вслухався. По блідому продовгастому обличчі блукала осяйна посмішка. В коридорі — нікого, ніщо не порушує тиші, доволі лишній світ для Юрася зараз не існував, він вбирив у себе лише звуки, що линули з зали...

— Бетховен,— шепотіли напіврозкриті уста юнака.— „Місячна соната“... Вольфганг Бетховен...— Звуки заворожували, підносили — ніжні, легкі. Юрасеві хотілось зайти до зали, бути близько біля роялю, притаївшись стежити за швидким, вправним перебігом пальців того, хто грає, але ж було незручно порушувати раптовою появою натхнену гру музиканта. І знав Юрась— грала Оксана Павловна, його улюблена вчителька музики.

* * *

— ... Оце вже, товариші, останнє питання. Але перед цим дозвольте оголосити ще декілька цифр,—оговорився голова правління Новак, закінчуючи свій довгий звіт,— маємо дванадцять кілограм різної пашні на трудовень і по два карбованці грішми.

— Звичайно, хто дбав, не лїнивсь,— зауважили резонно з зали.

— Це так. Труди вінчають все на нашій колгоспній землі,— відповів у тон сказаному голова, і вів спокійно далі.— Колгосп наш великий і заможний. Вважай, мільйонери ми. Трудовий рік закінчили вчасно, як то й годиться справжнім господарям: віддали належне державі за її турботи про нас і нам залишилося вволю. А люди в нас, товариші, є достойні великої шани. І маємо зараз п'ятдесят чотири різних премій, кращим стахановцям. Останні слова Новак вимовив з повагою, підкреслено. Взяв із столу списки, перегорнув їх і передав секретареві зборів, сам вийшов ізза столу президії і повільно, як слід поважному господареві, пройшов повз розкладені на ослонах, стільцях, а то і на підлозі дорогі, з мистецькими візерунками, сервізи, килими, шерстяні, шовкові відрізи на костюми, торкнувся пальцями—змахнув пил з патефонів, що стояли осторонь від інших речей на підвіконні, зручніше поставив під стіну чотири нових велосипеди і підійшов до роялю.

По залу війнув стриманий гомін, десятки пар очей, зметнувшись, шукали двох відомих кандидатів на премію. Олекса Бережний сидів на передній лаві, держав у руках нову

фетрову шляпу, спокійно дивився в той бік, де стояв рояль, посміхався. Вернигора сидів у другому кінці зали, поблизу до виходу, про щось розмовляв пошепки з дружиною, і теж, здавалося, був байдужий до того, що діється.

— Перша премія,— сказав голосно голова правління, відкриваючи кришку роялю, і ткнув вказовим пальцем сліпучо-білі клавіші. Звук тонкий і тягуче довгий злетів і розтав у повітрі.

— А може б хто зіграв по-справжньому?

— Еге ж, годилося б почути як грає новий рояль, перед тим, як віддати,— почувися веселі й вимогливі голоси у залі.

Голова правління обвів допитливим поглядом присутніх.

— Щож, давайте й пограємо, час терпить,— сказав посміхаючись вдоволено, і ще раз злегка торкнув клавіші,— називайте майстра.

— Бережний,— назвали першим.

— Вернигора!

— Наймолодшому музикантові дозвольте...— Пропозиції зголошувались наперебій одна другій, у залі стало шумно, весело. Присутні, здавалось, забули про розподіл премій.

— Хай зіграє нам наймолодший,— підтримала пропозицію Оксана Павловна,— учень сьомого класу Юрій Климко.

— Зніяковілий і торжествуючий Юрась вже стояв біля роялю і скося розглядав чіткі лінії клавішів, візерунки на різьблених пюпітра.

— Давай, хлопче,— підбадьорюючи сказав голова правління і підсунув Юркові стільця.

Пальці музиканта упевнено ковзнули по клавішам і відірвалися від них. Руки розійшлися, крилато злетіли вверх, Юрась відкинувся на спинку стільця й на мить застиг в напрузі, готовий, здавалось, раптово припасти до роялю. Але вмить руки злетіли ще вище, а потім плавко, ламаючись в суглобах, ніби зів'ялі опустились донизу. Торкнувшись клавішів, пальці збігали швидко—невловимо меткі. Залу наповнили гармонійно-ніжні звуки. Вони текли, гойдалися, ніби піняво-легкі хвилі, гнані вітром, тривожні, невпинні.

Уявлялось: розгойдано колишеться оголений зимою гай, в сплетінні набряклих віт мелодійно тоскне гудіння вітру, осипаються бризки холодної води, дзвенять журливо-тонко перші весняні струмки, здіймаються, ширяться обрії—оновлено ясніє далина... І на розмоклій, зігрітій землі тягнеться до сонця тонкий і ніжний первоцвіт... Звуки то замирали, здавалось, ось-ось перетнуться, розтануть, то раптом падали зливою, гриміли, подібні ревінню урагану, вируючи, густі, врочисто-побідні не потовплювалися в залі, рвалися в простір...

Музикант припав до роялю—ніби зрісся з ним, лише над русяво-золотим волоссям голови на мить злітала тремтлива рука.

Юрась в останній раз хитнувся на стільці, пробіг руками по клавішах і рвучко підвівся з сидіння. У залі в сотень людей вирвалось раптове глибоке зітхання. Юрась стояв біля роялю витягнувшись, блідий, з напівзаплющеними очима, увесь ще в полоні звуків, ще мимовільно протягувались руки, тремтіли пальці, ніби перебирали невидимі струни.

Люди припинили, сиділи нерухомо, мов заворожені, дослухаючись ловили звуки стихаючих струн.

Першим порушив тишу Бережний. Звівшись, він підійшов до Юрася і рвучко широко потис йому руку.

— Преміальний рояль, товариші,— твердо сказав Бережний,— повинен одержати тільки Юрій Климко. Відомо, на рояль цей претендував і я. Але така гра хлопця...

Бережний хотів ще щось сказати, але надміру схвилюваний, він запнувся на словах, зніяковів, топтався на місці і знову тис руки музикантові.

В залі заговорили хвилюючись, різноголосо.

— Звичайно, тільки Юркові, хай учиться хлопець...— перевершував гомін високий голос Вернигори.

Слова захоплення потонули в раптових оплесках сотень рук.

Харків, 1938 р.

Євген Фомін

ПУТИВЛЬ

Високий вал і Сейм ріка преславна.
Тут в давні дні гострилися мечі;
Ридала тут прекрасна Ярославна,
З походу князя Ігоря ждучи.

Їй чувся шум, падіння коней, зброї.
Здавалось їй, що в дальньому краю
Загинув князь і воїни-герої
Упали з ним в нерівному бою.

Сама, одна. Яка незмірна туга!
Течуть степи, мов мутні ручаї...
Любов глибока до героя - друга
Співцем відбита в образі її.

Путивль, 1938 р.

Валентина Ткаченко

ПІД НОВИЙ РІК

Я наповню вином бокали,
Пий до краплі його, до дна,
Щоб високі пісні співала
Гучно й радо моя сторона.
Щоб ходила хороша слава
Про поля й вікові ліси,
Щоб в степу, де терни й отави
Встали нових будов корпуси.
Щоб весною в цвітіння біле
Вбрались буйно гінкі сади,
Щоб городина в час допіла,
Хліб густий і високий родив.
Ось вже й ранок на виднокрузі,
Місяць в хмари густі спішить,
За столом підвелися друзі:
— З новим роком, товариші!

Харків, 1938 р.

Петро Резніков

СТЕПОВІ КОРАБЛІ

Е Т Ю Д

Стелеться по доріжці, росою вкрита, травка - спориш в один бік до густої пшениці, ячменю й жита, в другий — до села Бригадирівки. Як пройшов по ній хтось рано, так і видно слід босих ніг. Здається аж за хмаркою, що самотньо манячить посеред неба, заливається спів жайворонка. Ластівка пролетіла несподівано; наче купаючись в росяних хлібах, зачепила крилом дорідний колос і зникла. А на шляху, раптом заглушаючи невблаганний гуркіт возів і жниварок, хтось високим сопрано зачинає пісню — бадьюру і дзвінку, як ранок.

Рожевіє на сході край неба. Пурпуровим півколом сходить сонце. Його проміння сягає аж ген на дубові гілля лісу, який все ще дрімає, не шелесне листям. Тоді, наче щоб порушити спокій лісу, пропливе над хлібами вітрова хвилька, зашепоче ячменем, пшеницями й житами, зашумить, загойдається, позолотою міняючись на сонці.

Удобрена земля пахне свіжістю й дорідним зерном, що на ній виросло. Дівчина йде доріжкою й не налюбуеться — таки ж і пахне дуже! Все поле обняла б — от так! — обома руками, й милувалася довго, довго! Нахилилась до землі зірвати квіточку в житі, а буйний колос груди росить, аж стрепенулася від того. По тому пішла ще хутчіше. А на перехресті знову зупинилась. Глянула на сонце — великий рожевий диск, а потім на комбайни подивилась навшпиньки — за високими житами не видно — і вже підбігцем подалася, наспівуючи:

Зеленький барвіночку,
Стелися низенько ...

Пливе дівочий голос над степом, стелиться по долині, луною відгукується й губиться в безкрайому океані колгоспних хлібів. А їй вторячи, підпадьомкає перепел. Відразу не добрати де гострить косу косар — чиги! чиги! — мантачкою. Мотор трактора пирснув, загуркотів і швидко змовк. Дівчина зірвала на ходу ще дві стеблинки васильків — одну пришпилила до волосся, а другу понюхала, зім'явши в руці, й повернула на широкую, скошену комбайнами, галявину стерні.

— Ну як? — гукає їй на зустріч тракторист з окулярами на

кашкеті; він шойно закінчив нічну оранку й тепер подає трактор під комбайновий агрегат.— Переїжджаємо?

— Нізачо в світі!— доноситься йому у відповідь.— Не для того я ніч не поспала, щоб по-дурному їздити з місця на місце, коли й тут косовиці ще вистачить на повних три дні,— говорить вона, порівнявшись з трактористом.

Це сказано з такою переконливістю, що Микита — командир другого комбайнового агрегату — аж в долоні плеще задоволено:

— Молодець Маринка! Йй-пра, молодець! Значить сьогодні змагаємося. Беру зобов'язання...

— Шістдесят гектарів?

— Ні, багато, п'ятдесят.

— Соромився б казати. Породисті кури більше вискубуть!— розгонисто регоче дівчина.— На шістдесят викликаю. А втім,— моргає вона до трактористки,— нехай буде й п'ятдесят, ти все рівно й цього не виконаєш, годинами простоюючи.— Вчора Микиті, справді, не пощастило. Цілих дві години довелося простояти, через нерозпорядливість МТСівських керівників. Маринка знала про це. І тому звичайний молодечий жарт дівчини здався хлопцеві аж надто дошкульним.

— Не стрибай!— кидає він.— Сьогодні покаже, хто з нас краще працюватиме,— додає Микита, старано обдивляючись хедер, який так підвів його вчора. А про себе думає: не тільки ти ніч не поспала. Здається не залишилося жодного гвинтика, жодної гаечки, які б подекілька разів не перевірів Микита. Все перечистив, відрегулював, змастив, аж самому любо глянути. Швидше б роса спадала, він покаже своє вміння водити степові кораблі.

— Заправляй хутчіше!— звертається він до трактористки. Маринка собі розпоряджається:

— Ти, Ваню, мерщій „чипляйся“, а я ще раз огляну комбайн.

— Я вже сам усе перевірів,— доповідає чорноокий помічник комбайнера.

— Це дуже добре. Але бригадир не вірить поки не перевірить. І я перевірю. А ти, Сергію, цим часом змотайся до колгоспного бригадира, скажи йому, що коли він і сьогодні не забезпечить агрегат безтарками, щоб безперерійно, находувивантажувати з бункера зерно, то я з нього душу вимотаю. Так і скажи. Я говорила з цього приводу з головою колгоспу й він при мені дав йому розпорядження. Тільки хутко, бо за кілька хвилин рушаємо. А ще скажи, щоб... Або хай краще я сама переговорю,— враз обриває вона й рвучко йде до комбайна.

За шляхом, на горбках, вже гуркотять жниварки. Легенький вітерець, то пропливе несміливо, висушуючи росу, то знову затихне, мов би для того, щоб не заважати пісні в'язальниць, яка чим далі голоснішає.

Недалеко возів, де колгоспні куховарки готують сніданок, сидить невеликий гурт: всі чоловіки. Дехто палить, смакуючи, тютюн. Один щось записує до зім'ятого зошита, загорілий, з невеличкою борідкою, колує мантачкою землю, напевне косар, слушаючи іншого.

— Що й говорити!— час-від-часу вставляє він до слів оповідача.— Сам жив— латку на латці носив, до колгоспу пішов— то й жупан знайшов. Тепер наша дорога ясна, як сонячний день: вчасно посієш, вчасно пожнеш— добре заживеш.

Оповідач— кремезний чолов'яга— підняв з землі колос, потер його на долоні, дмухнув, здуваючи остюки, а потім ще трохи потер, пересипав дорідне зерно з долоні на долоню,— не обібрatisь хліба!

— До півсотні зернят буде в колоску?— питає той, що колує мантачкою землю.

— Й того більше!— відповідає один; а здається, що це сказали всі: і той, що пише, і той, в якого зерно на долоні,— з якою сонячною радістю й гордістю за свою працю держить він його!— і загорілий з невеликою борідкою, і сивий дідусь, який все своє життя більше сорока пудів з десятини не намолочував.

— Вродить, бувало, сорок пудів з вівсюгом на десятину, а ти й душі не чуєш— рекорд!— говорить він.— А прийде зима— їсти нічого: на посів позичав— треба віддати, на подать, хоч не хоч, продаси. А тут ще й батюшка— молебінь правив, щоб бог послав урожай, і йому давай.

— Зате тепер, Іван Сидоровичу, ми можемо й бога навчити як хліб родити.

— А вжеж, що так,— погоджується дідусь.— З жнивими б тільки за години впоратись.

— Зернині не дамо загинути!— упевнено говорить той, що пише.— Погляньте як кипить робота.

Всі захоплено дивляться туди, де одна за одною врізаються в стіну густого жита жниварки.

— Кажуть, що сталінці в четвер косовицю кінчають?

— А ми в середу закінчимо,— ховаючи зошита за халяву подряпаних стернею чобіт, відповідає той, що писав.— А може й того раніше. Вночі домовилися з дирекцією МТС, що комбайни в нас залишаються. А це основна підмога. Гектарів п'ятдесят звальять сьогодні, як пить дадуть. Адже правда, комбайнер?— звертається він до Сергія, що саме підходить до гурту.

— Можна й більше; але з умовою, що ви забезпечите нам безперебійну роботу. Я, власне, за цим і прийшов до вас, товаришу бригадире,— діловито говорить хлопець, позираючи в той бік, звідкіля прийшов; там уже гуркоче трактор.

Курці кінчають палити й розходяться по своїх місцях. Пісня

на якийсь час замовкає, тоді ще виразніше чути гуркіт моторів.

— Рушай!—подає команду Микита й перший веде свого „Сталінця“ до жита; ще вологий колос покійно лягає на сіре полотнище хедера; але Микита знає, що на повну потужність відразу пускати все рівно ризиковано.

— Перевірте, товариші, чи добре вимолочує?—гукає Маринка до колгоспників, врізаючись своїм агрегатом у пшеницю.

Декілька колгоспників обступають куну соломи, придивляються, шупають.

— Й на показ не залишається,—відповідає той, що в солом'яному брилі; але Маринка на цьому не заспокоюється, сама перевіряє,—знайшла зернятко й замислилася: роса й березка все ще дають себе знати, значить треба стерню на деякий час пустити вищу, прорість обминути.

— А ти, Ваню, давай трактором так, щоб праве колесо ось тут-о йшло,—наказує вона, мов досвідчений капітан стерновому.

Тракторист наддає газу, повертає кермо. Новенький „Сталінець“, поблискуючи фарбами, змахує крилами. Спіла озимина спочатку тоненьким, а далі все товщим шаром встелює конвеєр. Ранкове сонце, пригріваючи, висушує росу. Не встигає бункер і до половини наповнитись зерном, як дві безтарки вже стоять наготові,—Маринчини турботи не пройшли марно.

— Починай на ходу вивантажувати!

— Є, на ходу вивантажувати!—по-військовому відповідає їздовий, демобілізований червоноармієць; він спритно повертає вороних, і парна безтарка хутко підкочує до бункера.

— Щастя наше, селянське!—з якоюсь урочистою радістю говорить той, що в солом'яному брилі, коли у відкритий Маринкою люк сиплеться сріблясте, добротне зерно; він то нюхає його, то на зуб пробує, то з якоюсь невимовною гордістю, мрійливістю пересипає його з долоні на долоню; здається, що він увесь у цьому зерні, увесь без останку.

— Не машина, а золото,—говорить другий, веснянкуватий колгоспник.

І коли комбайн, мов корабель, розбиваючи морські хвилі, впевнено йде вже протилежним боком широкого лану, вони все ще захохано дивляться, не спускаючи з нього очей.

— Переймай!—раптом розноситься по полю: майже спід самих коліс Микитинога агрегату вистрибнув заець; зацькований з усіх боків, наляканий гуркотом моторів, він ледве не потрапляє до рук в'язальниць живим.

А десь вдалині—відразу не добрати де—перекликається перепел. Жайворонок звився, цокотять жнивварки, і пісня—якась незвичайна пісня!—радісно пливе над ланами.

Тріщать, згораючи під вкопаними в землю казанами, осикові дрова, сивий димок не встигне піднятися, як тут же неохоче стелиться по стерні. Шкварчить на сковородці сало, упріваючи, вкривається бульбашками ситий з свининою борщ.

Сонце піднімається все вище. Легенький вітерець, який вранці тільки вряди-годи пропливав хвилями, тепер безперестану шумить колоссям, лоскотно освіжає Маринчини ноги, оголену шию.

Маринка не зчулась як і сьомий круг почала. Так справно працює її комбайн.

В обідню перерву підрахувала: двадцять п'ять з лишком гектарів лишилось позаду, купками соломи манячать.

— А в тебе, Микито, скільки?

— Не лічив,— відповідає той; але Маринка знає, що хлопець не признається.

— Боюся,— говорить вона не без заздрощів,— що ти мене обскачеш сьогодні.

— Можливо.— І Микита сьорбає смачний, з свининою борщ.

— А всетаки признайся,— не терпиться дівчині,— гектарів тридцять звалив за півдня?

— Якщо не більше!

— Оце по-людському!— захоплюється хтось із колгоспників.

— П'ю за тридцять гектарів!— виголошує той, що в солом'яному брилі, підносячи догори кухоль з водою.

Всі раптом регочуть. Товариська розмова, що точилася за обідом, переходить на жарти, сміх, веселощі й дотепи. Одні вже розглядають газету польову. Другі— про щось сперечаються. Дівчата гуртуються до пісні; до них приєднуються хлопці.

— А може потанцюєте, краще?— говорить Стьопа гармоніст, сідаючи на воза; його зашкарублі пальці віртуозно пробігають по клапанах і новенька колгоспна трьохрядка враз виводить польку.

— Бариню давай!— тупає ногами веснянкуватий колгоспник, і перший починає кружляти по втоптаній стерні.

Утворюється коло. Бариню заступає гопак, а його в свою чергу лезгінка, краков'як.

— Ана останок,— замовляє балакуча колгоспниця,— заграй, Стьопо, такої, щоб косилося без втоми.

— Марша!— мов би наказує бригадир.

І знову кипить робота, знову хтось починає пісню, дзвенять коси косарів, махають крилами косарки, трактори димком пирскають, гуркочуть, врізаються у спілий хліб комбайни, здається, що гуде земля й тоді поле дише радістю праці, лунає передзвонами машин і голосів.

Олекса Веретенченко

РУСТАВЕЛІ

В Горі виріс наш любимий
 геніальний проводир,
Що народам батьківщини
 дав життя, багатство й мир.
У дванадцятому віці,
 під вінком небесних зір,
Грузія співця любові
 сповила в колиці гір.

В горах синього Кавказа
 у долинах і на схилах,
В древнім городі Тбілісі
 Руставелі пісня сміла
Серед мужнього народу,
 заборонена, бриніла
Про Нестан і Тарієла,
 Тінатін і Автанділа.

Марно! „Вепхіс ткаосані“
 мракобіси навісні
Не згасили в темних водах,
 не спалили на вогні —
Люди в пам'яті і в серці
 руставелівські пісні
Через сім віків, як прапор,
 пронесли у наші дні.

Переливи сонцесходу
 сяють в кожному рядкові,
Вічні мислі Руставелі —
 приказки в народній мові.
Йдуть віки, але ніколи
 не умруть його чудові
Гімни вірності і дружби,
 героїзму і любові.

Кожен в нашій батьківщині
 славну Грузію віта,
Мудрість „Вепхіс ткаосані“
 неповторного Шоті,
Наче сонячне проміння
 до народів доліта
Із дванадцятого віку
 від Кавказького хребта.

В горах синього Кавказа
 у долинах і на схилах
Тільки в сталінську епоху
 Руставелі пісня зміла,
Наче музика природи,
 вперше вільно забриніла
Про Нестан і Таріела,
 Тінатія і Автанділа.

„Хай клинок прониже серце
 всім, хто зраду затаїв!“
Так схвильовано і гнівно
 Руставелі говорив.
Тож і ми заради волі
 серед відданих рядів
Силою святої дружби
 викриваєм ворогів.

Нас веде великий Сталін
 в обітовані оселі,
Стали ми на варті миру,
 непохитні, наче скелі.
Дружбу звільнених народів
 з нами у сім'ї веселій
Славить вічними піснями
 наш сучасник Руставелі!

Харків, 1938 р.

Якінте Лісашвілі¹

КОДОНА

ОПОВІДАННЯ

Скільки часу, як давно не бачив я свого села! І ось — я в селі! Чари мого дитинства, о, скільки в вас гірких і солодких спогадів! Кожна найдрібніша згадка множить на тисячі мої чуття...

Я милуюся чистими сніговими верховинами гір, що пронизали голубе небо... Адже звідси, з цього кляптя землі, я вперше відчув красу скарбів природи... Босим ходив я тоді по ранковій росі.

Моя любов до матері має глибину океану. О, моя матінко, скільки бур лиходійних, нещасть і страждань пронеслося через ваші виснажені жили! Скільки краплин крові залишили ви на гострих шпичках навколишніх лісів! Я знов з вами... О, моя деда² — незліченна просторінь, заповнена синовими радощами та скорботою! У ваші заводнені очі під висхлими повіками я вдивляюсь, як у прозорі хвилі затишеного океану.

Прислухаюсь і до подиху села. На малому вкритому травою подвір'ї, під ворохливим гіллям лип і тополь, я в хвилях шелесту шерхотливого листа чую осінь! Свіжу, жовту осінь!

Струмки проміння спустилися з верховини й залили траву, а я ходжу по траві й спостерігаю, як спадає листя з липи. Що за безвідмовна покора природі?! Ось де ніким не перевершена законність. З простягнутими руками, задиханий, намагаюсь я відчинити двері в таємничу дійсність і зазирнути в безодню... І спадає мені на думку, що наше життя є тільки повторене дихання самої природи.

Приїхав я вчора. Невже тут, у цій маленькій, похилій на один бік дерев'яній халупі я народився? Ці маленькі ворота і цей низенький тин навколо подвір'я! Сьогодні — вихідний день.

¹ Якінте Лісашвілі — (народ. 1897 р.) — поет і прозаїк радянської Грузії. Новела „Кодона“ друкувалася в журналі „Мнатобі“; вийшла окремим виданням. Належить до кращих творів автора.

² Деда — мати (груз.).

Худоба відпочиває в базу. Я примітив погляд величезних очей буйвола... Невже це він, наш розумний Уча? Це ніхто, як він!

— Уча! Уча! — гукнув я до свого улюбленого друга.

Підходжу. Бачу, він признав мене... Скільки здивування в його голосі: „А-а-а!!!“ Я поклав свою руку на його голову і очі-в-очі без слів розмовляю з ним:

— Мій любий! Моя вірна худобино! Минуло дванадцять років, як ми бачилися востаннє... За цей час у твоєму могутньому тілі напевне з натуги лопнуло дванадцять жил... Чи ти зістарівся? Певне забув уже свої веселі борюкання — тяжко тобі тепер зводитися на ноги... Що поробиш! Тут моєї провини нема. Ти — іншої породи, ніж я, ми — люди. Ось видно під твоїми очима густі риси пролитих тобою сліз... Ти багато працюєш? Дуже багато? О, якби ти розумів, мій коханий, що діється навколо тебе! І скільки подій та пригод відбулося навкруги за час нашої розлуки?! Ти дивиєшся, що в колективі працюєш у супрязі з буйволом сусіди? Не з твоїм товаришем Бускає? Як я тобі поясню, що праця твоя тепер вища своєю цінністю?! Бувай здоров, друже мій, Уча! Бувай здоров!

Повернув на подвір'я і схвилюваний оглянув усі закутки, де грався й боровся з сусідніми хлопцями. Ось і будиночок, він нагадує черепаху, яка сховала голову... Ця халупа мов чекає вже на мій від'їзд... Соромиться чи боїться мене? От-от виставить голову, зіпнеться на ноги й піде від мене геть... Як спокійно, з якоюсь урочистістю спав я цю ніч у цій закритій глибокою тишею халупі, наче чув дихання давно померлого батька. Бачив глибокодумний погляд його великих чорних очей. Його високе, як із скелі вирубане, чоло... Це все в якійсь надії, що гріла серце й у незнану височінь вела мої почуття.

Та дійсність?..

Ой, знов жорстока дійсність: батька ж нема... його тут давно нема... Прощай, радість, прощай, синій промінь, що так палав і освітлював мою стемнілу стежку життя серед первісних лісів...

Рано, точнісінько, як колись у дитинстві, чув я незрівняно солодкі слова матері:

— Вставай, мій синочку. Добре виспався?

Підходить ближче й додає:

— Ти ж для мене все, малий хлопчику...

— Так, моя деда, так... — відповідаю, а сам у думках: „як це гріє мене радістю“.

Оглядаюся з подвір'я... Глянув угору і вгледів кілька чоловіків, що сходять узгір'ям... Звідки це вони? Перегодом на селі знявся гомін, метушня, галас.

— Що сталося?.. Це не спроста... — злякано гукнула мати і простоволоса вибігла з халупи й побігла на вулицю.

— Де? Куди?— в спину послав я їй запізнiлі запитання, але вона їх не почула.

Зникла. Я підіймаюся в маленькі дерев'яні присінки-галерею. Обперся об стовп і дивлюся вниз у густий ліс сільських будівель. Там галас... Собаки гавкають... Чується хода на товпу обурених селян. Що там? Як на берег котяться бурхливі хвилі, так і до мене дійдуть пояснення пригоди, а тим часом послав я туди свій здивований погляд.

Через дві години повернулася мати. У неї було зблідле обличчя, і вона так тяжко дихала, ніби тікала від своєї смерті.

— Помре! Обов'язково помре! — каже й безтямно топчється по хаті.

— Хто? Про кого кажете, деда? — крикнув я в схудле за цей час обличчя матері.

— Кодона, синок, Кодона! — розпачливо відповіла, і знову:— Не переживе ночі... До ранку не вистачить у нього сили... Злощасний наш Кодона!

Важко сіла й сховала в долонях своє гаряче чоло, лікті поставила на коліна й скупими словами розповіла, що чула.

Але я нічого не розумів. Шукав коріння, бо тут — сама пригода. Тільки вже овоч, тільки плід... Ходив по кімнаті схвильований і чув у всім тілі завзятість.

— Ти, синок, піди сам... Побачиш, почувеш і краще мене зрозумієш... — закінчила мати й вийшла.

По обіді я знову пішов на галерею... Присів на бильця й почав обшукувати очима дерев'яну стіну старої нашої халупи... Багато було там написів з дитячих літ. Деяки мої, інші — братів, двоюрідних братів тощо... Скільки спогадів — картин давнього життя — від цих написів. Ось мої... Великі зигзаги літер, писані малою, невправною рукою... „Вночі була пожежа. Козаки запалили садибу сусіда Лукая. В селі пожежа в кількох місцях. Пожежа нашого села досягла моря. Удосвіта арештували мого батька козаки й забрали з собою. Я тепер маленький, але цього не забуду. Ніколи не забуду!“ Так, так... Цього я не забув і ніколи не забуду. Чого домогалися козаки? Навіщо палили вони садиби моїх сусідів? У дитинстві на ці запитання я не знаходив відповіді. Я знав одно: козаки — вороги наші, а ми — вороги їх. Не відчував малий хлопець величезного змісту, захованого в цьому ворогуванні.

Сідало сонце. Проміння освітлювало снігові верхів'я на сході, і воно червоно хрусталилося. Ранкова метушня на селі влягалася. Але гуртки селян гомоніли тут і там. Вухом ловило окремі голоси: то бас, то мимрення чи байдуже пащекування, аби про людське око... Я чув себе підготовленим. Поспішаю

бачити пораненого Кодону й про все дізнатися. Чув, як за мною гупнули двері. Зійшов на пагорбок. Оглянув захід, берег моря, останні сонячні промені, відірвав очі й пішов далі.

Ось кладка через маленьку річку, яка несе безліч дрібних новин з гори Чорному морю. Воно спокійно сприйме новини тим часом, поки розмірено котяться його хвилі...

Ось і прийшов. Перед малим будиночком стоять чоловіки. У них очі втуплені в землю. З ганку зносять молоду жінку... Тіло тремтить, мов тополя... В очах висхлі сльози. Закам'яніло й зжовкло гарне обличчя.

Входжу в сіни. Чорноволосий чоловік іде перед мене в кімнату, де на тахті навznak лежить Кодона. У нього русяве кучеряве волосся, а очі як мед. Усього 25—26 років, молодий...

Кодона звернув зір до мене. Пильно глянув у вічі й широким радісним поглядом привітав:

— Це ви? Який я радий!... — і обличчя в нього прояснилося.

— Це я, товаришу Кодона, я...

Я підійшов до тахти.

— Як довго ми не зустрічалися... який я радий! — повторив, і відразу ж покликав медичну сестру.

— Єлено, чи не можна б нам сам-на-сам поговорити?

Жінка підвелася, подумала трохи й згодилася.

— Добре. Можна. Сюди ніхто не ввійде.

Вийшла, змінивши в пораненого на голові мокру хустку.

Очима показав на стілець, ніяково усміхнувся, і знов:

— Сідайте. Бачити вас — моя радість!

Я сів. Вдивлявся в закривавлені очі Кодони й попередив, щоб розповідав коротко, щоб не пошкодити здоров'ю.

— Як почуваете себе зараз?

Сумно всміхнувся тільки, кусаючи від болю губи, помовчав і спокійно мовив:

— Пам'ятаєте, де ми зустрічалися? У місті, на з'їзді комсомолу? Читав я пізніше ваші твори... Як хороше бути письменником! Чого варто вже те, щоб розповісти про шлях свого життя...

У Кодони сохне в роті, і він намагається змочити язик, губи.

— Хочеться води, та коли б і море випив — не вистачило б... Ви мене просите розповісти? Добре. Зараз. Про себе нічого не знаю. Таки нічого... А от, що сталося — слухайте. Моє життя з вашим схоже. Одну пригоду хочу розповісти. Може вам придасться... Може цінне для літератури. Ну, от починаю...

Під нещасливою зорею одкрив він свої очі. Виріс півголим, у лахмітті. Світ впізнавав, а матиного обличчя не знав... А батько? Коли його вночі козаки забрали, син не знав... Син, що його всі називали тільки Обола, цебто сирота... Малою ходила дитина з широко розкритими очима. Під-

ріс і попав у наймити. Не випустили батька до сина сибірські морози. А син маленьким довго любив мріяти про батька, уявляти обличчя, брови, очі, зморшки на чолі... Дарма! Навіть і це уявлене обличчя скоро затуманилося роками... Минув час. Життя змінилося. Обола поїхав до міста. Став робітником на заводі. Вчився у життя й книг... Минали роки. І Обола повернули в його село, щоб він розпочав і там зміну життя. Тут починається нова дія...

Весна трохи одчинила двері, коли повернув Обола на село. Людина мусить мати в собі певність, а решту придбати вже легко. Великих знань і великого досвіду Обола не мав. Простий, з тонким станом, молодий, 26 років... Аж дивно! Він з'явився вчителем в рідне село, де шість років назад усі були його вчителями. Та що тут дивного! Я думаю так: найголовніше — хто ти є? До якого класу належиш, чи маєш свої переконання і чи вмієш боронити їх. Гідність людини — у вмінні обстоювати свої погляди. Багато говорити Обола не любив. Ворог боронився люто, але приховано. Колектив як-нік організували. Селяни раділи доброму врожаєві, і веселощі заповняли село. Зняли врожай. Оголені лани соромилися дивитись у небо. Люди відпочивали й планували майбутнє... Головне те, що буде!..

Обола спав — і, мов цвяхом в око, людський галас. Він вибіг на подвір'я з ліхтарем, а там трохи не впав на свою тінь — скрізь полум'я, вогні... Де? Звідки? „О, радість, що так скоро стала нещастям!“ — майнула думка в Оболи, і він помчав по селу й безтямно дивився на скарби, що оберталися на попіл. Тиша! Навколо — тиша! Тільки іноді тополі шерехтіли обсмаленим листям. — Хто зробив? Хто відважився на звірство? — Обола чув у повітрі незримий і нечутний регіт людей, що, мов змії, припишкли в своїх закапелках. Негідники. Люди, час яких минув... Цей регіт Обола відчував на кожному кроці і не мав від нього спокою. Засмучені, з розбитими серцями й зламаними сподіванками, роздратовані селяни зубами шукали руки паліїв, щоб розшматувати й тим зірвати свою лють... Руки, що принесли полум'я й залишили золу. І Обола був з народом.

Збори, збори і знову збори. Вже кілька днів минуло в тремтінні, в тривозі. Туман закрив гори на виднокрузі. І близький гомін моря приніс ніч. Комсомольці поспішали на збори. Сперечалися за північ. Обола переконував: — Далеко шукати ворога нічого — він свій! Як врятувати справу? — гостро запитував і сам же відповідав: — Викинути геть, вислати з села... Очистити колектив від ворожих підголосків. Іншого порятунку нема! Хай живуть далі від нас! Ми самі будемо творити нове життя! — Кажучи це, Обола за вікном примітив ніби під-

няту голову, яка враз опустилася й зникла в темряві.— „Хто б це?“ — промайнула думка в Оболи, але, на жаль, він чимсь заспокоїв себе. Він тільки пізніше переконався, що за таким дрібним фактом часто ховаються великі дії. Звідки знав тоді Обола, як стежать за ним і підслухують його?! Обговорення закінчувалось. Хтось почав ломитися в двері. Виявилося, що це Гіго та Сокола, парубки цього ж села. Один з них — член колективу і безпартійний, а другий — його товариш, тільки він деякий час пробув у комсомолі.

— Він! Він! Товариші, бийте цього зрадника! — кричав Гіго, показуючи на Обола.

— Я сам бачив! Хіба це був не ти? Ах, ти ж... негіднику! — кричав і Сокола.

На зборах захвилювалися. Затримана помста завихрила люттю голови. Обола стояв приголомшений. У першу мить він примітив десятки поглядів — стріл, направлених на Гіго і Соколу.

— А, не вірите? — знову скрикнув Гіго. — Ну, так добре... Ви самі, самі переконаєтеся... Він мені сам сказав, для чого треба було спалити врожай... Га, „товаришу“, невже ти не пам'ятаєш? Ну, так слухайте ви всі, хлопці! Цей молодець і мене кликав і просив, щоб я допоміг йому...

— Тебе??? — грізно гукнули комсомольці, і від їхніх голосів Гіго трохи не підкинуло до стелі.

— А так... І це лише для того, щоб у підпалі обвинуватити прихильників Сардіона! Щоб тільки знайти причину для вислання з села самого Сардіона! Правда, га? Хіба не так було? Краще признавайся одразу, а то... — і Гіго сам настунав на Обола...

— Ось такими методами наш молодець гадав проводити суцільну колективізацію! — глузуючи додав знову Сокола, і усмішка на його губах червоніла, мов рана від ножа. Після цих вигуків обидва вийшли з зборів і зникли в пітьмі.

Кімната потонула в тиші. В грізній тиші, зверненій до Оболи:

— Невже? Невже?

Здивовання й непевність дивилися з очей у цій грізній тиші. Відповіді не було. Ні, не було. А далі спалахнули сперечення. Стріли запитань летіли в Обола. Він боронився. Спокійно й упевнено. Та кожне своє слово мов би виривав із серця. Таки втихомирив розбурхані хвилі. Але спритно внесена на збори отрута майже знищила мету засідання. Збори закінчено. Знеможений Обола залишив молодь.

Година ночі. Обола йшов додому під тягарем тількищо пережитого. „На мою вимогу відповіли вони через кілька хвилин. Як це сталося? Звідки могли вони довідатися про мої

вимоги? “ Наближався до лісу, бо такий був його шлях до-
дому. Зворушення Оболи злилося з лісовими звуками.

В лісі де-не-де лісіли плями місячного світла. Обола йшов
зігнутий тисячами думок. — „Так, це були вони, яких я помі-
тив крізь шибку. Підслухали. А може дізналися, що й у парт-
осередкові я добився такої постанови?“ — міркував Обола,
прискорюючи кроки. Був серед лісу. До неба сягають тут
дерева й гіллям своїм горнуться до зірок. Разом з усім лісом
дихає Обола. Які чари, яка приваба може бути схована в сер-
ці цього первісного лісу? Тиша. Безкрая, безмежна тиша...
Аж ось якісь чорні тіні враз стали перед Оболю. Хитнувся
Обола. Хотів скрикнути. Спокій чар і привабливості десь
зник — ліс обернувся жахом...

— Налякати б, та, та... Ох, друже, вже пізно, вже пізно... —
через силу прошепотів собі Кодона, голос ослаб, обличчя
побіліло. Помітно було, що біль відновився знову... Прику-
сив губу.

Я порадив припинити оповідання.

Поранений так благаюче :

— Коли тільки я не обрид... Не йдіть від мене й вислу-
хайте... Трохи потерпіть. До кінця дізнайтеся, що сталося з
одним молодиком, який прагнув принести свій батьківщині
хоч якунебудь користь...

Я погодився...

— Так... — знову почав Кодона й лівою рукою підіткнув
подушку. — Було вже пізно. Заткнули йому рот ганчір'ям.
Зв'язали руки й кинули під ноги.

— Гей, коней! — крикнув один, і, мов би з колодязя, хтось
привів двох осідланих коней і так ступав і так рухався, ніби
не веде цих коней, а тягне... — „Та це ж Гіго? Гіго... А
він!“ — в голові Оболи проясніли думки, і раптом перед ним
постав увесь вузол подій. Він задвигтів тілом.

— О, зраднику низького серця, за скільки копійок про-
дався ти ворогам із своєю смердючою душею?

Тут Обола схопили за плечі й підкинули вгору на спину
коня, головою вниз, і міцно прив'язали.

— Тепер мені треба йти! Щасливої дороги, з перемогою,
Сардіоне! — удаваним голосом промурмотів Гіго, і його обв'я-
зана башликом голова зникла в густому мороці.

Сардіон скочив у сідло на свого коня. Другий, круглий,
мов колесо, невідомий, також сів у сідло на коня, до якого
був прив'язаний Обола, і коні рушили. Обидва верхівці стьо-
бали батогами не по конях, а по спині, ногах та голові Обо-
лу. Із здавленим серцем і горлом ледве дихав Обола, але
де порятунок, де для нього вихід? Єдиний вихід і єдиний
порятунок — смерть... Якогога швидше смерть, а то... В п'ятні
ночі Обола думав — хай і так, усе перетерплю, мов закон,
і готувався з гідністю зустріти смерть.

Коні йшли лісом у гори. Коні вже були в милі. Небезпечними стежками їхали. Іржали коні, стрибаючи через річки та яри. Аж ось наїхали на млин на березі річки. Двері відчинилися, і блиснуло ледве примітне око вогню.

— Гей, хто там?—І в дверях забіліла освітлена сива голова.

— Ні звука, йди сюди!—буркнув Сардіон своєму спільникові й обидва рвонули коней.

Село не потривожило свого сну, коли його минали. В горах вузькою стежкою їхали понад берегом, і аж тоді озвався Сардіон.

— Небезпечну дорогу минули. Тепер починається вже наше царство.

— Без сумніву,—коротко кинув невідомий і дав остроги коневі.

— А все ж я неспокійний, Джонджо: чи дістанемося до світанку? Для тебе байдуже, а я мушу бути вранці дома. Тебе, бач, викинули. Хоч ви в своєму селі виявили себе боягузами, але нам допомагаєте.

— Мені тепер однаково...—відповідає Джонджо.—Кинута вгору шапка не впала додолу й досі. І я вільний тим часом і плюю на всіх. Тепер море стало для мене землею, а земля—морем. Я хочу загибель свою зробити своєю перемогою. І тоді в світі не буде вільнішого від мене чоловіка.

— Правду кажеш, мій Джонджо!—з тяжким зітханням промовив Сардіон і замовк.

На підйомі коні важко дихали й іржали. Зорі ніби пішли і в далечині сховали свої голови—зблякли. Гірський ліс. Гірський холодний вітер. І де-не-де в глибині ущелин кинута латки снігу. Вплав переправлялися через бурхливу річку. Кволим місячним сяйвом освітлювалися білошумні хвилі. Обличчя Оболи було над самими хвилями. Вглядався, як обриси верхівців у бурках з'єднувалися й роз'єднувалися їх тінями на хвилях. От виїхали на плато. Запітнілі коні надійно подивилися вниз, туди, де тисячами снів запаморочене спало село.

Наблизилися до повітки, збитої з дерева, і з полегшенням зітхнули. З потемнілої від часу повітки зігнувшись вийшов хтось. Він тримав у руці вогонь, зиркав лиховісно очима на великій круглій голові й мав настовбурчені чорні вуса. Не йшов, а рвав ногами рідкий туман. Одним оком зміряв прив'язаного до коня головою вниз Обола.

— Добру курку в жертву привезли!—замість привітання кинув Сардіон.

— Візьму, так і краще!—багатозначно відповів і раптом випроставсь на весь велетенський зріст.

Зв'язаного Обола скинули з коня, мов хурджини¹. Витягли з рота ганчір'я. Розв'язали руки й ноги. І знесиленого потягли в повітку.

Хвилинка тиша. Навколо Оболи на підлозі згори кілька лютих поглядів. Сардіон витяг зза пазухи папір і, мов би піп євангелію, урочисто почав читати розбірливо написані рядки:

„Товариші, я помилився! Я підпалив урожай, щоб підбурити народ проти Сардіона, зваливши це звірство на нього. Я домагався виселити його і здійснити план суцільної колективізації. Це не вдалося. Дехто відкрив мої наміри, й народ запідозрив. Мабуть правди не сховаєш, і я покидаю вас. До побачення, товариші! Ваш зрадник...“

— Тут ти підпишешся,— додав Сардіон і владно оглянув Обола.— Зрозумів? Та ще треба, щоб цей лист ти власноручно переписав, підписав, а після цього будеш вільний. Іди, куди хочеш, але до нашого села не підходь, а то ... — Сардіон погрозово продовжував:

— Не зробиш—тоді... бачиш цю стелю? Там тебе повісимо і з живого здеремо твою шкуру... Закатуємо тебе, негідного „намаджамагирало“²...

Звірячим ревом, тупанням ногами об дерев'яний настіл і лиховісним поглядом закінчив Сардіон. А потім розправив папір на долонях і кинув листок біля голови Оболи на підлогу. Обола тільки тут цілком зрозумів задум ворогів: „Вбити й там змогли б... Наші вороги роблять помсту подвійною з користю для себе. Прощай, усе, що було цінне на короткому шляху мого життя“. — І він з презирством глянув на листок біля своєї голови... Не міг стерпіти. Увесь закривавлений підвівся й почав „наступ“, що не міг бути переможним.

— Звірі! Дикуні! Ніколи! Ніколи! — крикнув угору трьом кремезним велетням. — Ви наказуєте? Ось ваш лист! Беріть, використовуйте! — і Обола кинув дрібні клаптки паперу просто в зуби Сардіонові, що удавав, наче регоче... Сардіон розлютився до сказу — очі ще більше вирячилися, і на голову Оболи впало щось важке... Обола втратив притомність...

Тут знову Кодоні змінився колір обличчя. З його згаслих очей дивилося нелюдське страждання, а сині губи тремтіли. Я знову готовий був повторити ту ж пораду, але знав його твердість і стримався, щоб не хвилювати його більше. Він переміг біль. Зібрався з силами. Обличчя потемніло, і він казав далі:

— Де я? — промовив Обола, коли прийшов до пам'яті. І перед його очима постав увесь жах, серед якого він був. Хоч би маленьке світло порятунку, хоч би якась іскра. А знадвору знов чується голос Сардіона:

¹ Хурджини — мішки для верхового коня, що звисають з обох боків.

² Намаджамагирало — колишній наймит.

— Мордуйте! Ні води, ані хліба! Тільки лист, лист потрібен... Інакше справа загине! До того ж ви знаєте, що „ні“ означає для нас... Ну, прощай, сподіваюся..

Голос Сардіона урвався. Обола глянув у шпарину в стіні — вже сірів ранок. Озираючись у повітрі: стеля, підлога з обшуканих дощок, у шпаринах стін видніються дерева, кущі... Тиша навколо, ніби в якійсь порожнечі... Тужно стало Оболі, що прийшов до свідомості. „Краще б навіки одразу, щоб серце навіки перестало битися й хвилюватися — однаково порятунку мені нема!“

Несамохить прочистив очі від скипілої крові: хіба мертвому неоднаково — закривавлені чи чисті очі? Хіба ця година далека? Скільки хвилин ще лишилося Оболі дбати про своє тіло?

Світає... Хоч би ніколи не прийшов цей ранок. Для кого він? Він несе смерть... Заскреготів зубами. Чорна смерть. Чорний туман, вернися, бо денне світло несе смерть...

Обола підвівся навколяшки. Дотягся сьак-так до стіни. В шпарину глянув на дрімотливу природу. Довго дивився на верховину гори, що чолом упиралася в небо. Бачив, як спроквола гасли зорі, і знов заглянув у глибину свого серця: „Хоч би повернулася ця зоря й забрала мене до минулих світанків!“ Мене охороняє ніч і туман. Для чого потрібні цим годинам світанки? Світанок несе гострий кинджал наголо для грудей Оболи... Обола заплющить очі й чекатиме, поки гостра сталь простромить його живе серце. Бідна моя матінка, хоч би одне твоє око я бачив! Яка твоя провина, що твоєму осиротілому одинаку-синові загрожує могила? Ось пальці. Коли б матінка бачила ці пальці дорослого чоловіка у свого сина, як би вона тішилася... І ось знищують і коріння спогадів про мене. А мої товариші хіба не є моїм продовженням? Хіба смію я бути іншим? У нас корені й кров єдині. Наш шлях в майбутнє — один, — гаряче прокричав останні слова Обола.

Непорушну спокійну природу кликав він і розумів, що його зойки й поклики даремні. В цих горах навіть і духу людського немає. Тільки дерева. Тільки каміння. Тільки земля. Звівся на ноги. Очіма перевіряє стелю, стіну, підлогу. Він оглядає всі шпарки в стінах, знизу забруднених худобою.

Обола вглядається в день, що ось починається. Туман зникає... Як радів я щоранку першому сонячному промінню, що так блищить на росі... О, яке привабливе життя з вільними руками... Кілки ялин знизу нагадують зарослі бороди селян... Гірські верховини... А там, унизу, лежать села, — там свої, там наші... Може, вони шукають мене? Сардіон, Гіго і Сокола також там... Хіба є в світі більш розкішне, привабливе й краще село? Трохи нижче цих хмар лежить село, і перед моїми очима

зараз ніби проходить увесь його рух... Навіть каміння в землі не хоче залишатися — набирає іншої форми, іншого вигляду. І все, все там змінюється! І мої очі будуть позбавлені спостережливості? Нічого я вже не побачу з нового життя... Та я згоден. Я радію — хай моє життя, життя однієї простої, малої людини хоч одну краплину світла дасть майбутньому. Великий водопад проміння освятиме щасливе життя... О, яка спокійна й чарівна природа, а наше життя... І знов помиляюся! У мене й тут помилка... Хіба природа не переповнена боротьбою, бурями, грозами, штормами, завірюхами? Це правда. Не завжди спокій та тиша. Навіть у наших жилах погрози та мрії... Ось я ледве виліз із шкіри наймита і... Скільки радощів, дива й величчя праці бачив я перед собою на життєвому своєму шляху! З серця мого водограєм сяяло моє майбутнє щастя, майбутні перемоги... Та невже ж так безславно й легко обірветься моє життя? Невже це й все? Ні, ні... Хай би вже моя кров розлилася рядками, аби колись хтось зміг би прочитати моє ймення, що й я колись існував, дихав на цім світі. Століття може один раз, рідко двічі розкривають рота, щоб дати світові одного або двох людей... А скільки століть свою історію так і лишають німою... А хто я? Із землі виповз, мов черв'як... Убогий, безсилий сирота! Не здолав і втекти від волохатого страховища Сардіона, що схопив тебе, мов курча... Ех, Сардіоне! Скільки випив я в тебе наймитом... Тішився, що вже назавжди втік від тебе... Хіба сонце? Невже день? Не видно нікого? Неправда? Це ж неможливо... Ах...

І Обола не витримав очікування — закричав щосили. Заскрипіли двері. Два чоловіки, ніби тікаючи з лісу, вскочили до повітки:

— Ну, як? Передумав? Звичайно, погодився? — кидав уривчасто й дивився спід лоба.

— Взявся за розум? З ким сперечаєшся? Чого хочеш? Яке твоє діло? Будеш писати? — тільки й казав Марпе.

Джонджа стояв, поклавши обидві руки на головку кинджала. Його очі, мов два свердла, дивилися тільки на клапти паперу на підлозі.

— Чого знущаетесь? Та... — ледве витиснув із себе Обола: — моє м'ясо й мої кістки можете забрати, а більше в мене для вас нічого...

— Так розуму не набрався? І я кажу: ось це напиши й будеш вільним! — глухо й однотонно промовив Марпе. — Ось папір, ось олівець — напиши й будеш вільним! А як ні, то сам знаєш... Коли звідси скинемо — падатимеш дві верстви вниз... до твого села і попіл від тебе не долетить.... Поміркуй і берися за розум. Нapiшеш, питаю? Я маю великий досвід... Я багато бачив і багато вивчився... — закінчив Марпе й оберся в кутку спиною до Обола.

— Ну, ми йдемо зараз... Незабаром повернемось — усе му-
сить бути написане.

У Оболи висохло в роті. В жилах стигла кров, клекотіла, мов у скелях біля водопадів гірські струмки. На ворогів повинен іти з кулаками, а він і дихати не в силі, наче в грудях уже розірвалося серце й кров залила легені... Серце недорі-
заною куркою тріпоче... Це, певне, останні іскри життя в тілі? І раптом Обола задумавсь: „Для чого потрібно скорочувати життя?“ І звернувся низьким голосом до Марпе:

— Мені потрібен час... Одразу не в силі. Я повинен стати другою людиною, а це потребує часу. Я повинен вирішити, в який край мушу податися...

— Час? — запитав і зупинився. — А скільки вимагаєш?

— Подивимось. До вечора завтрашнього дня...

— Це багато. Знов ти програєш. Істи - пити не дамо... Чим швидше — для тебе ж краще!

Обидва вийшли. Зачинилися двері. Певне товстим обало-
лом підперли. „Пішли? Лютуєте, гори, хай ці негідники під камінням, деревами будуть розстрочені й скинуті бурею в безодню... Або хай їх на цих скелях розіб'є, мов смердючі яйця... Пощо? На який порятунок я сподіваюсь? Дикуни! Ідіоти! Та це ж дрібні паразити, що одним укусом кінчають своє життя. Кусайте ж мої груди!“ І Обола кулаком ударив себе у випростані груди.

„Ну, хай це буде для вас останнім сподіванням... Сказав і кінець. Вони погодилися... Ех, бур'янами заросли ваші мозки, а волосатою щетиною дикунські обличчя! Ви мені віддали свою зброю... Хіба ви спроможні знати, що зігнути нашу душу, зломити нашу волю тяжче, ніж поламати наші кістки?!“

Стомлений Обола знов опустився на підлогу. Поклав на коліна руки. На руки поклав голову. Прислухався до свого серця: „Чого так б'єшся, серце? Дарма, скоро заспокоїшся. Довго не мучитиму тебе! О, Наіро, ти напевне зараз стривожена ходиш і скрізь шукаєш мене? Якби спроможний був я на проміннях твоїх думок прийти до тебе! Тоді шляхи до всіх обривів були б ясні... Ех, одна дрібна краплина особистого щастя впала на мое життя... Вітрець насолоди колисав моє серце під співом листя... Вперше і востаннє... Тепер ти вправі вже посміхатися іншому, хай не сумують мої друзі... Це полегшення для мене, моя Наіро! Пахощами весни напахнена, моя Наіро! Чиста і ясна, мов ранкова зоря, моя Наіро! Таке життя, такі й ми, і так буває! Спочатку усмішка, далі сміх, а потім усе, як йому належить“.

Обола ліг навзناк, розкинувсь і заплющив очі. Природа правила своє: у північ часто ще билося серце, ворочав головою й щось буркотів — безтурботна радість змінювалася йому жорсткою дійсністю пробудження. Іноді жах дійсності непомітно переходив у солодкий сон. І так увесь час.

Другого дня надвечір розплющив очі: „Де ж це я?“ Зату-
маненими очима повів: „Води! Помираю... Цхалі, води... Хто
тут? Хто?— Закричав:— Та де ж вони? Несила більш тер-
піти!.. Хай швидше кінчають! Гей, хто там! Сюди! До мене!
Ідіть, швидше, я готовий! Я чекаю!..“

Нікого не видно. Знов у шпарини дивиться. Оглядає міс-
цевість. Ті ж самі гори. Ті ж самі німі ялини... У легкому
серпанку сосни та ялини... Кого ждуть ці дерева? Наче
вийшли вони на побачення, притаївши в серцях своїх радість.
І гори стоять величні й мовчазні, мов би чекають на майбут-
нє, що його принесе прекрасне життя... Чи далеко воно?
Однаково: не доживу я... Напевне для таких, як я, свої кроки
майбутнє не прискорить... Іде століття своїм величним, спо-
кійним шляхом, з гордим поглядом.

Певно, такий закон життя. Дехто мусить загинути. Гу-
стий рух плечей епохи задавлює декого, але це забез-
печує більшості порятунок при підйомі у височінь... Життя
однієї простої людини хіба заважає великому світовому
явищу? Хто знає, може кров таких, як я, конче потрібна для
загальної перемоги? Чи згадає хто? Десь... Колись... серед
багатьох жертв людських був і один сільський парубок,
колишній наймит, півсирота змалечку... Та коли й не зга-
дають, моє життя приєднається до тих численних жертв
загальних, що ймень їх не сила пригадати. До вас я йду, мої
брати, до вас...

Серце людини— цілий світ. Безперервне гаряче почуття,
сяють і сяють далекі прекрасні далі, гуркотять тисячі звуків,
міцніших, ніж мелодії гроз, і гудуть-шумлять океанами без-
межні страждання...

І все ж дивно. Хто знав, що так тяжко буде прощатися
з життям? Все одразу стало перед очима... Перехоплює по-
ди... Горло... Життя... Життя... Вже скоро, скоро прийдуть?
Нічого, я ж не боягуз. Я не короткозорий... Хай швидше при-
ходять і швидше кінчають. Я твердий. Твердими кроками йду
до смерті. В голові своїй спиню скаламучену кров...

І справді, Обола випростався й твердим кроком наблизився
до дверей. Подбав про бадьорий вигляд. Мов серце чуло,
що саме в цю хвилину мають підійти до дверей, відчи-
нити їх.

Перед очима Оболи з'явився Марпе з погаслим поглядом.
Він здивувався, бо очікував застати Обола півмертвим.

— Заходьте!— твердо з легким глузуванням зустрів Обола.

— Ти веселий?— коротко кинув Марпе, зловісно посміхаю-
чись. — Певно виконав наш наказ?

Обола, хоч і всміхавсь, але в думках уже мав: „Зараз?
Ні... Так краще не буде. Хто знає, може випадково за две-

рима життя наготовило вже мені руку порятунку? Чому я поспішаю? Жага? Голод? Усе — дурниця!“

— Так уже готовий? — перепитав Марпе, і з своїм непорушним поглядом чекав відповіді.

— Вранці, — одрубав одним подихом Обола, і став поважним.

— Ой, не грайся, а то витягнемо та ... — закрутив зіницями й замахав кулаком Джонджа і зробив крок.

— Зажди! — зупинила його дужа рука Марпе, і він повернувся до Оболи: — Жартувати годі! Скажи напоследок, а то ... — трохи не задихнувся від ненависті й люті Марпе.

— Не жартую. Як сказав — так і буде.

— Ходім! — з криком, лаючись, обидва вийшли. — Подивимося ще ... Ранок так само настане! — донеслося вже зза дверей. Міцно замкнули двері й пішли.

Обола в шпарину бачив, як обидва зникли в лісі.

Цього вечора сонце було різнобарвне і довго яскраво блищало крижано-снігове верхогір'я. Чи не останні це поцілунки землі від сонця? Мабуть, сили природи кохаються між собою. Серце людини завжди переповнене тисячами захоплень ... шукає свій шлях, своє оперття, поки не знайде ... Скільки страждання сприйме, поки знайде ... „Гей, худобою загіджені стіни й підлога смердючого лігва! — скрикнув Обола. — Ні палички, ані вірówki на шию!“ Жага, вогнева, невгамовна жага ...

— Ой, як же хороше ... Водопади ... якби був я зараз на самому дні водопаду ... розкрив би рота і випив би всю воду водопаду ... тоді зітхнув би раз ...

Гірко. До нестями розпечене жагою палаюче тіло. Ніч. Безконечна, переповнена надлюдською жагою ніч. Все, все забув. Усе покинув. Усе одійшло. Вже остаточно зникло уявлення про внутрішні переживання ... Усі нитки мрій обірвані з цими деревами, з цими горами, з улюбленими людьми. Уся людська сила ввійшла в одне гостре, всевладне страждання ... О, якби можна було пити власну кров! Якби була сила власними руками задавити власне життя! Було б це щастям, великим щастям!..

В кутку борсався Обола з півбожевільними очима: „Сонце зійшло. Світ знову знадвору. Дивно в цей ранок, в цю ніч: чи я переступив уже рису свого життя? Там, по схилах верхогір'я, мов у похоронних запиналах ялини ... Ялини ... Ялини ... Нижче узгір'я ... Хто вони? Деревя йдуть пішки? Чи це не останній сон на дні мого життя перед смертю? Онімili високі гори. Сподівайтесь, скільки життів зародиться, загине й помре у ваших обіймах! Скільки сонць і скільки місяців перейдуть по ваших бурями причісаних білих головах. Скільки

разів засвітиться зорями без числа і знову погасне над вами блакить неба? А дерева все йдуть йдуть... Очі мої, де ж це я? Невже знову сон, знову мариво? Ні... Я — тут... Я ще живий, і вони мої товариші. Підводься швидше на ноги, підводься! Слабе моє тіло! Розкрий обійми — до тебе поспішає життя... Та це ж неможливо, неможливо... Бажання завжди випередить дійсність. Скільки тисяч пудів у моїй голові... А ще важче моє тіло... Глянь, глянь... старий мірошник? А хто ж вони? Джонджа і той велетень? Ха-ха-ха...

Безголосно самому серцю крикнув Обола, коли наблизилися Марпе і Джонджа, що мов би перерізали своєю появою ниточку надії. Мусив крикнути. Мусив скочити. Мусив до неба досягти своїм криком... Висохлі й одна в другу вплавлені від гарячки щелепи. Крапки життя в своєму тілі зібрав Обола й поплазував до дверей... „Хоч би встигнути!“ — крикнув усім еством. Ледве-ледве спромігся він просунути руку в залізну дужку в дверях і так замкнувся зсередини.

Оскаженілі Марпе і Джонджа рвонули двері:

— Що сталося? Хто міг замкнути зсередини?

Вони з усієї сили рвали до себе двері. Обола відчув кинджал у боці, крик, лайку, стрільбу, дим і впав у забуття...

Кодона загубив голос. Губи стис міцно. Очі закрив... Я зніяковів. Що сталося далі з Оболю, що діється тепер з Кодоною?

Мое серце стискувалося від горя, я поклав холодну руку на чоло пораненого й зазирнув у його безтямні очі. Він кліпнув віями і вп'яв у мене знищі очей. По його обличчю розлилася глибока любов і приязнь. Втомлено закрив очі віями і ледве зміг промовити:

— Нічого, друже! Вже трохи зосталося...

І перегойдом Кодона продовжував:

— Здивованню Оболи не було краю... Він ніяк не міг зрозуміти, де він? Зверху наче небо... Так, небо сине, а по ньому несуться хмари... А сам він наче в колисці лежить і кудись пливе, мов на білих хмарах... Ого-го, земля, гори, дерева. (Майнув старий мірошник). Тепер зрозуміло!!! Товариші!!! Тільки серце само кричало від щастя...

Біля скелі товариші обережно спустили його на землю. Не було кінця радощам товаришів Оболи — їх обличчя світили факелами, вони ловили погляд очей Оболи, свого знайденого друга. Обола мовчав. Він не був спроможний відкрити рота. Та в думках своїх уже всіх обцілував. Навколо нього з'юрбилися товариші, наче могутні крила. І все так несподівано. Одним поглядом їм усім відповів Обола.

— Впізнаєш? — усміхнувшись, спитав його найближчий з товаришів і поставив перед собою заарештованих Марпе

і Джонджу... У Оболи боляче забилося серце, і на знак згоди він заплющив очі.

Тут сталося з Кодоною те ж саме, що й з Оболю. Я не міг стерпіти й вигукнув:

— Кодона, мій дорогий друже! Кінчай же, скажи, що потім сталося з Оболю? Умер? Врятований?

Кодона поволі розплющив очі і цілком спокійно подивився на мене:

— Не знаю, друже!.. І те і друге можливе. Це питання ще не вирішене. Ви скоро знатимете...

— Я?—скрикнув здивовано, і тут в голові моїй прояснилося.

— Та це ж і є ти?! Неодмінно Обола—це ти...

— Не знаю, друже! Хіба не все одно? Яка різниця? Коли відрізають праву або ліву ногу, хіба біль не однаковий?

Тут я переконався остаточно. Любов і пошана до Кодони охопили й зворушили мене: за дві секунди в моїх жилах пройшли десятки тремтінь... У цю мить хтось відчинив двері. Я підвівся. Гаряче попрощався з Кодоною і вийшов. Село вже спало з тисячами своїх радощів і страждань, рідне мое село!

Минув місяць і я мав виїхати... За цей час скільки разів я заспокоював свою стару неньку, що незабаром повернуся до неї назавжди... Житиму в рідній хаті, що вже зігнула свої стіни... І в тиші села працюватиму... Матінка дивилася на мене крізь сльози й вимагала все нових і нових доказів, що я приїду до неї.

І ось із серцем, що боляче билось в грудях, я востаннє поцілував свою стару і попрощував до залізниці. Стежка вела повз лікарню серед дерев, по-пізньоосінньому, вже без листя... Кілька будинків. Сонце саме освітлювало сад, і будинки, і довгі лавки, на яких сидять видужуючі...

А хто це там? Невже Кодона? З ким же це він прощається зараз так гаряче? Хто вона? І перегодом впізнав ту саму молодицю, що її виносили неприємно з кімнати Кодони. „Так, це Наїра!“ Це та, що тільки її одну згадував Кодона в останні хвилини життя перед смертю...

Вона відійшла. Ще слабкий, надзвичайно схудлий і блідий Кодона сидів один. Я не зміг утриматися, щоб востаннє не попрощатися... Увійшов на подвір'я і попрямував до товариша. Він одразу ж впізнав. Спираючись на костур, не без зусилля, підвівся і гарячим поглядом та проясненим обличчям привітав мене. У мене забракло слів. Я бачив Кодону врятованого від смерті... Я зрадів, і не знав, якими словами виразити своє буйне почуття.

Ми сіли разом. Я сказав, що скінчив оповідання, яке чув від нього хворого... Він дуже зрадів і просив:

— Друже, ви маєте ще цілих дві години до поїзда...

Я не міг йому відмовити. Дістав рукопис і прочитав. Коли я скінчив, то з острахом глянув на обличчя Кодони. Він був зворушений, пожовклі губи його ледве витискували подих, очі горіли полум'ям — він не міг говорити... Я взяв його за руку й легко потиснув її. Кодона глибоко зітхнув. Губи його затремтіли. Він звівся на ноги й палкими очима оглянув навколо геть-геть по обрію всю землю, і усмішка життя осяяла його...

— Прощай, дорогий друже. Привітання товаришам у місті. Вірте, що ми тут з таким же завзяттям боремося. Вислали Сардіона. Об'єднали село. Та це ж початок. Нам треба ще багато коліс!.. Ми хочемо, щоб село догнало місто!

Замовк Кодона. Я зрозумів, що в радісному майбутньому він тепер бачить і ясний шлях особистого свого життя...

Я попрощався. Між станцією і селом з гори оглянувся я на своє село, що тепер усе охоплено новими думками, новими прагненнями... Я поспішав до поїзда. Прощай, моє село! Я певний твоєї перемоги, моє село!

З грузинської переклала
Варвара Череди́ченко

ТВОЇМ БІЙЦЕМ Я СТАНУ

ВІРМЕНСЬКА ПІСНЯ

Недавно був я батраком,
Тепер суддею став.
Узнав я слово Леніна —
Це ж він мене підняв.

Вклоняюсь я твоїм словам,
Наш Ленін, світоч наш!
Вклоняюсь я твоїм ділам,
Наш Ленін, світоч наш!

Безкрає море — світ, а нам
Він був піском тоді,
І спрагою томились ми,
Стоявши у воді...

Хвала і честь твоїм словам,
Наш Ленін, світоч наш!
Нам воду дав, повітря дав,
Наш Ленін, світоч наш!

Зоря хмарини промика
Мов помахом меча.
І день настав для бідняка,
А ніч — для багача.

Хвала і честь твоїм військам,
Наш Ленін, Ленін — світ!
Твоїм бійцем я стану сам,—
Військам твоїм привіт!

Живе імення Леніна,
Дороговказом будь.
Твої слова, твої діла,
Повіки не умруть!

Про тебе пісню я зложу,
Наш Ленін — світоч наш.
Я ділу твоєму служу,
Наш Ленін, світоч наш!

Переклав С. К.

Юрій Блохин

РЕАЛІЗМ НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО

Сто років минуло з дня народження і двадцять років з дня смерті видатного українського письменника Івана Семеновича Нечуя - Левицького.

Творчість Нечуя реалістична в своїй основі. Багато з того, що він написав, має велику цінність для нас, входить у той фонд класичної спадщини, який ми критично використовуємо.

Перед радянськими літературознавцями стоїть велика задача — визначити міру актуальності творчого спадку письменника, розкрити конкретні особливості його реалізму, показати обмеженість цього реалізму рамками буржуазного світогляду, розкрити характер протиріч світогляду і творчого методу на аналізі самих творів, визначити місце Нечуя в історичному процесі розвитку української літератури і т. д.

В цікавій статті проф. Білецького („Рад. Література“, 1938, № 8), яка дає загальне поцінування творчості Левицького, чимало уваги приділено, між іншим, проблемі відповідності світогляду і творчого методу цього художника. Проф. Білецькому вдалося дуже наочно показати, як певні моменти Нечуєвого естетичного кодексу визначили характер його реалізму, обмежували силу цього реалізму, як умови сімейного оточення, сімейні традиції, схоластична освіта позначилися на його творчості і доправили його в деяких творах до крайніх виявів шовінізму.

Ми, в нашій статті, даючи загальний огляд творчості Левицького, спробуємо зробити наголос на іншій проблемі — в якій мірі сила реалістичної правдивості художника заперечувала його обмежений філістерський світогляд.

Серед творів Нечуя - Левицького найбільшу популярність цілком заслужено здобули твори з селянською тематикою. Хоч у цих творах художник майже не виходить за географічні рамки Надднісся, проте в них він відбиває ряд найтиповіших явищ соціального життя всієї України передреформних і післяреформних часів, малює образи великої соціальної значимості.

Найкращий твір Левицького „Микола Джеря“ блискуче виявляє всі позитивні сторони його реалізму.

Українські прозаїки до Левицького змальовували переважно моральну пригнобленість кріпака. У Марка Вовчка лише подекуди знаходимо показ тих форм експлуатації, які обтяжували закріпачених селян (напр., показ роботи покойових дівчат в „Інститутці“).

В „Миколі Джері“ уперше в українській літературі показана досить повно страшна картина економічного визиску кріпаків.

Композиційно автор будує свою повість так, щоб розкрити всі форми цього визиску.

З раннього рана й до пізнього вечора, сходячи кривавим потом, Микола з батьком молотять скирти на панському току. Нимидора з старою Джериною тіпають панські коноплі, а довгими зимовими вечорами прядуть панське прядиво. „Кожній молодиці, дівчині, навіть дівчинці пани накидали прясти на зиму по два цівмітки. Як не ставало прядива, то молодиці мусили докладати свого“. В гарячу пору жнив, крім панщинних днів, пан загадує відбувати ще згінні дні. Селяни працюють на панському полі, а їхнє жито вже сиплеться. Але коли й згінні дні відроблено, пан примушує своїх кріпаків працювати за сніп, встановлюючи сам злиденну міру оплати „вільної“ праці.

Весною на кожну хату з панського двору економ видає по двадцять яєць з тим, щоб до осені кожне господарство вигодувало панові по двадцять качок. На качку давали з економії по гарцеві зерна, але качка за літо здохла б, а не прохарчувалась тим гарцем. Люди мусили годувати качок своєю пашнею“.

Пани з меншою увагою бережуть життя кріпаків, аніж життя своєї худоби. Навіть породілля через три дні після пологів повинні вже виходити на панщину.

Визискують селянина і пан, і шинкар, до якого Миколин батько несе в заставу кожух, і піп, що править великі гроші за треби, і царська казна, в яку доводиться платити щороку подушне за померлого старого Джерю, аж доки будуть складені нові ревізські списки.

На фоні цієї детально змалюваної картини експлуатації, селянських злиднів, ті знущання, моральні приниження, яких зазнають селяни - кріпаки, виступають якимось виразніше, ніж у Марка Вовчка, в більш чітких реалістичних контурах.

В повісті „Микола Джеря“ вперше в українській літературі дано розгорнений, деталізований образ селянина - бунтаря, протестанта проти кріпацького визиску і гніту.

І вже у змалюванні цього образу виступають виразно протиріччя реалістичного методу і ідейних позицій автора.

Поставивши перед собою завдання змалювати повну картину передреформного життя, художник не міг обминути селянських революційних настроїв. І не міг не помітити художник, що основним фактором класової боротьби передреформного суспільства були революційні заворушення селянства, заворушення, які впливали на всі сфери життя кріпосницького суспільства, як *memento mori* тиснули на зовнішню і внутрішню політику царського уряду, на мораль і етику поміщицько-дворянського суспільства. І саме тому центральною постаттю твору, відображаючого передреформну дійсність, являється постать Миколи, яка уособлює в собі центральну прогресивну тенденцію класової боротьби епохи.

Звичайно, нікому, хто сумлінно ознайомиться з політичними *credo* Нечуя - Левицького, з його ідейними позиціями, не спаде на думку характеризувати його як революціонера. А проте сама логіка реалістичного процесу творчості штовхала Левицького на відображення селянської революційності, суперечної його світоглядіві.

Згадаймо епізод розправи Миколи та його товаришів над осавулою, який оббріхував Миколу перед паном:

„Оце тобі за пана, а це — за панію, а це — за панщину, — приказував Микола, — аджеж пан не шкодує сіна своїм волам, ще й брагою їх поїть, а ми так само панські, робимо панові як воли, а він нас не частує брагою, а різками. Панське добро, то й наше добро, бо наша праця, а земля божа“, говорив Микола, луплячи осавулу палицею.

— Оце тобі за те, щоб ти пам'ятав, що виказувати панам на людей гріх, бо ми не крали в пана, а своє брали й вертали собі, — проказували чоловіки, та все гналися за осавулою навздогінці, та все лупили його по спині палицями.

Як повно відбилися тут принципово-селянські погляди на власність! І, звичайно, не слід шукати в цих енергійних репліках селян відбиття світоглядних позицій самого Левицького. Та як видатний художник, великий спостерігач живої дійсності, він не міг обминути характерних особливостей психології закріпаченої маси.

Тут виявилось протиріччя світогляду і творчого методу, подібне до того, яке констатував Енгельс у творчості Бальзака.

Відомо, що Нечуй-Левицький був одним із основоположників теорії безкласовості, „демократичності“ української нації. Багато і цілком слушно говорилося у критиці і про те, що ця теорія позначилася на творчій продукції письменника: в ролі експлуататорів українських трудящих Левицький показує поляків, євреїв, росіян, людей різних національностей, але не українців. Він старанно уникає спостережень і змалювання тих життєвих ситуацій, в яких могло б виявитися справжнє хижє обличчя українського поміщика і фабриканта. Образи українських міщан-буржуа (як от Лемішка в повісті „Причепач“) надзвичайно ідеалізовані, образи українських поміщиків (Радюки, Масюки в „Чорних хмарах“) показані дуже однобічно, поза їхніми економічними взаєминами з українським селянством.

А проте на повістях з селянською тематикою ми бачимо, як реакційна ідейна концепція Нечуя руйнується його творчою практикою. В „Миколі Джері“ кількома штрихами показано початковий етап процесу розшаровання селян, зароджування сільської буржуазії в надрах українського селянства.

Нимидора працює на панському полі поруч Миколи і розповідає йому про своє безталанне наймитське життя в „добрих“ хазяїв:

„Стала я дівкою й найнялася за наймичку в одного багатого чоловіка. Хазяїни були люди добрі, та не було мені вільного часу — ні поспівати, ні потанцювати, ні сорочок хмелем повишивати. Од ранку до вечора робота та робота, а прийде ніч, упадеш на голу лаву та й заснеш, як мертва. Тільки почне на світ благословлятися, хазяйка сама лежить, а мене буде корову доїти та до череди гнати“.

Не краще живеться Нимидорі і в наймах у заможного вербівського селянина Кавуна. Люта Кавуниха — це вже досить колоритний образ господині з куркульськими норовами, яка допікає наймичці гідкою лайкою: „їсть, як іржа залізо“, держить її в чорному тілі біля роботи без просвітку.

„Заможні хазяї“ з погордою та зневагою ставляться до бурлак: Микола з товаришами, мандруючи із Стеблева на Черкашину і спинившись на по-

чівлю в селі, не можуть знайти собі пристановища під стріхою у заможних хазяїв, а мусять почувати у клуні в убогої молодиці.

Зовсім виразно риси хазяїна-жмикрута виступають в образі отамана рибальської ватаги Ковбаненка. Ковбаненко недоплачує рибалкам їхнього заробітку, погано їх годує, ще й заощаджує на традиційному могоричу при першому влові.

У творі „Дві московки“ Нечуй відбиває мрії бідняцького селянства, наймитів про свій клатик землі, про своє хазяйство. Солдат Василь марить про своє поле та про три пари волів круторогих. Ці мрії становлять поезію його життя. І поезію цю тонко відчуває художник, у зворушливо ліричних тонах віддає її.

Взагалі Нечуй-Левицький дуже часто спокійно-об'єктивний у тоні своєї повістєвої манери. Але коли він говорить про злидні й бідкування наймитів, найубогішої частини селянства, його повістярський стиль набирає тонів ліричного смутку. Сумовитим ліризмом оповиті згадки Нимидори про своє поневір'яння в наймах (початок повісті), в меланхолійних тонах показане важке життя одинокої Ганни („Дві московки“).

Якщо процес виникнення протиріч, властивих капіталізму ще в перед-реформному закріпаченому селі Левицький показав небагатьма, але яскравими штрихами, то суть соціальних процесів пореформного села розкрита у його творах з меншою глибиною.

У повісті „Микола Джеря“ вербівці в наслідок реформи дістають від панів землю, найбільш незручну для обробітку. „Тим часом і по других селах люди не хотіли брати поля, і в других селах давали їм землю неродючу“. Отже, картина узагальнюється. Але боротьба селян проти „куцої волі“ кінчається раптом досить ідилічно.

В повісті „Бурлачка“ художник не показав справжніх соціальних причин, що призводять до бурлакування. Трагедія Василя, хоча й з великим щирим пафосом розгорнена, залишається проте соціально необумовленою. Батько Василя Прокіп Паланик, людина заможна, як і всі люди в Комарівці, возить сливи угорки та груші на продаж у Київ, заробляє цим чимало грошей; тільки випадково, через неврожай, він не може сплатити податків і поблажливо потурає забавкам своєї доньки іти в найми. Отже, у всьому ніби винна палка нестримність вдачі Василя, яка любить музику, танці, квітчасті убори і безжурно легковажить своєю долею.

Зубожіння села, наростання і загострення протиріч після реформи між куркульством і голотою не показане в більшості творів Нечуя з селянською тематикою. (Виняток становить цікаве оповідання „Сільська старшина бенкетує“, де в реалістичних фарбах показана ціла куркульська компанія, в „Миколі Джері“ — виступи Миколи проти волосного голови, ставленника куркулів, та деякі поодинокі моменти в інших творах). З великою художньою силою Левицький розкрив тільки частину типових рис пореформного життя села (зміцнення дрібнобуржуазних інстинктів — у „Кайлашевій сім'ї“, безпросвітна темнота, дикість села — „Баба Параска та баба Палажка“ тощо).

Світоглядна обмеженість проявилася у Нечуя в його творах з сільською тематикою головним чином в тому, що пореформне життя він тут зобразив тільки частково, надто аморфно, в деяких явищах не відбив їхніх суттєвих особливостей, а деякі зовсім залишив в тіні.

Цього не можна сказати про його твір з життя українського духовництва „Старосвітські батюшки та матушки“, а також про повісті з життя інтелігенції — „Чорні хмари“, „Над Чорним морем“. Тут Нечуй-Левицький робить спробу тенденційно деформувати життєвий матеріал, зробити цей життєвий матеріал виразом своїх реакційних суспільно-політичних поглядів.

Але характерною прикметою тенденційності Нечуя являється цілковита прямиливість її.

В романі „Старосвітські батюшки та матушки“ ця гола тенденція вступає в непримиренне протиріччя з конкретним життєвим матеріалом, яким оперує художник.

Сам Нечуй-Левицький походив із попівської родини. Він чудово знав побут духовництва, але не міг не ідеалізувати українського попівства. Роман „Старосвітські батюшки та матушки“ мав бути апологією старого українського духовництва і актом обвинувачення духовництва новому, так би мовити денационалізованому.

Але захопившись процесом відтворення попівського побуту в його найменших деталях, Левицький сам не помічає того, що створені ним художні картини мають сенс діаметрально протилежний задумові. Внутрішня логіка образного матеріалу переконує читача в тому, що і нове і старе попівство живе паразитарним життям, однаково піклується про здобуття дохідних парафій, про вигідне одруження, про грубо матеріальні шлункові інтереси.

Попада Прокоповичка, не зважаючи на кохання своєї доньки Онисі до Харитона Мосаковського, зовсім недвозначно виявляє свої антипатії до нього, коли довідується, що у Харитона відібрано таку вигідну парафію, як с. Вільшаниця. А коли виявляється, що парафію знов повернуто Мосаковському, Прокоповичка одразу міняє тон своєї поведінки, стає лагідна й привітна до майбутнього зятя.

„Ідеальний“ піп Мельхіседек та його дружина, запрошені академістом Балабухою на сватів, виявляють цинічний практицизм не в меншій мірі, ніж подружжя Терлецьких, батьків Балабушиної нареченої Олеси. Сватання перетворюється в огидний торг навколо приданого нареченої. Свати пропонують навіть скласти договір у письмовій формі про розмір приданого. Але перемагає таки подружжя Терлецьких, змальоване у творі негативними рисами, як таке, що підпало впливам польської культури. Терлецькі обдурюють навіть практичного Мельхіседека, не додержавши умови.

Харитон Мосаковський, закоханий в Онисю Прокоповичівну, свою наречену, теж не забуває про придане і жалкує, що не закликав для торгу сприводу цього повітового свата о. Мельхіседека.

Господарство о. Харитона, відтоді як він одружується з Онисею, стає цілком куркульським. Наймички під наглядом Онисі працюють день і ніч, не витримують такого режиму експлуатації, тікають від попаді, не добувши строку. Але Онися не вгаває. Вона власноручно батоном приганяє „ледачих“ до роботи. За наукою своєї жінки о. Харитон, говорячи проповідь, загадує парафіянкам напружати для матушки по півмітки пряхі :

„Хто не помолиться богу, хто не поважатиме святої неділеньки, хто не поважатиме свого батька й неньки, той заслужив кару од бога в цім і прийдешнім віку: спасайтеся всі! І ви, чоловіки, і ви, молодіці, ходіть до

церкви, не пийте багачко горілки, моліться богу. А ви, жіночки, божі бджі-лочки, працюйте для неба, працюйте для того, що на цім світі треба. На-прядіть моїй матушці по півміточки, бо вона молода й до роботи ще не звикла та й не дуже зугарна. Настане пилипівочка, то не гуляйте, молітеся та й в скриню добре дбайте,— „амінь“! — так закінчив свою проповідь Мосаковський.

Отець Мосаковський — це, за задумом Левицького, найбільш ідеальна фігура попа, яка має репрезентувати навіть ... „демократизм“ старосвітського попівства. Але подаючи проповідь о. Харитона, Нечуй - Левицький немов іронічно кпить з самого себе, так різко розходиться зміст проповіді із тою ідейною концепцією повісті, яку має стверджувати образ позитивного героя. Не зважаючи на всі симпатії до старого попівства і антипатії до нового, Левицький примушений констатувати відсутність істотної різниці між ними. Попи дружно домовляються про збільшення оплати за треби:

„Ті батюшки, що вчилися в академії й були настановлювані на парафії митрополитом, встоювали за накидку плати на треби; старші і простіші, обі-брані громадами, були проти накидки плати. Але раз те, що накидки хотів благочинний, а друге, що гроші люблять гроші, всім схотілося самоварів та ресорних екіпажів, схотілося і дочок повнучувати в пансіонах: всі радили накинути плату на треби, щоб і „старі дірки полатати“.

Іколи Нечуй - Левицький і сам починає добродушно сміятися над обме-женістю, тупістю своїх героїв. Але в наш час цей добродушний сміх автора здобувається на зовсім інший резонанс. Гумористичні моменти цієї повісті можуть бути використані нашими пропагандистами навіть для антирелігійної пропаганди. Чого вартий, наприклад, опис образів у церкві с. Чайки! Автор розповідає, як старий піп Прокопович водить своїх гостей у церкву, із гордістю показує їм образи, барвисто розмальовані богуславським маляром. І коли автор починає розповідати про зміст цього мальовання, ми відчуваємо, в тоні розповіді іскри щирого гумору, який, здається, от - от прорветься нестримним реготом. Опис образу страшного суду звучить як пародія на наївність християнських релігійних уявлень.

В іншому творі з життя духівництва — „Афонський пройдисвіт“ — па-разитизм духівництва та всіляких аферистів, вихованих церковним шахрай-ством, показаний ще яскравіше і не затьмарений ніякою авторською тен-денцією.

Ось пройдисвіт Копронідос, який уміло використовує релігійні забобони селян: „Він довго блукав по селах на Україні, продавав кипарисові хрестики, образки й чотки, продавав темним селянам камінці нібито з Єрусалима, свячену воду ніби з Йордана, ладанки од усяких хвороб, навіть пальмові гілки, нібито посвячені на вербу в Єрусалимському храмі. Ті камінці він збирав на березі Росі, Росави та інших річок, а святу воду набирав у пля-шечки просто з криниць та ставків. Продавав він і свячене помічне зілля, і жебрав на Афон. Набивши добре кишені грішми, видуреними з темних богобоящих селян, він пішов на хитрощі вже більше корисні...“

Твір „Афонський пройдисвіт“ — сильна правдива картина чернецого життя. Левицький вибрав таку сюжетну ситуацію, яка дає йому змогу по-казати не лише лицемірну маску чернецтва, але й те, що криється під маскою: розпусту, пиятики, лицемірство, скнарність.

Побутові картинки пиячіння ченців у гостях в Копровідоса змальовані з великою силою пластичності і зафарблені гумором, який набирає вже сатиричного відтінку. Особливо вдало показаний образ скнари Єремії. Накопичування грошей стало для нього непереможною манією, яка запанувала над усіма його страстями. Немов злодій, криючися від усіх, підраховує він свої скарби, і самий вигляд грошей справляє йому розкішну насолоду, блиск золотих червінців паралізує його волю і здатність мислити.

Вірний реалістичному зображенню дійсності, Нечуй навіть не пробує протиставити скнарам, розпусникам і паразитам - ченцям жодного „позитивного“ типу, і тому його показ звучить як широке узагальнення і набуває особливої значності.

Кидаючи загальний погляд на творчість Нечуя - Левицького в цілому, можна з певністю сказати, що ніхто з українських повістярів у дожовтневій українській літературі не відобразив експлуататорської та антикультурної мракобісної ролі церкви так повно і яскраво, як він.

Справді бо! Яке багатство штрихів, кинутих ненароком в різних творах, штрихів, що компрометують церкву, попівство! Є ці штрихи і в „Миколі Джері“, і в „Двох московках“, і в „Кайдашевій сім'ї“, і в „Бурлаці“, і в повісті „Не той став“, і в оповіданнях „Баба Палажка та баба Параска“. Антирелігійний зміст творчості Левицького — це спеціальна тема, warta детального розроблення.

Але спинімося ще на найбільш тенденційних творах Левицького, на його романах з життя інтелігенції, зокрема на творі „Чорні хмари“. Тенденція дуже поспувала художню тканину цього роману. В деяких моментах життєва правда цілком поступається перед наївно - реакційними філістерськими конструкціями автора. Але пряомлінійна тенденція настільки примітивна в цьому творі, що цілком відчувається за наших часів як філістерська рядовим радянським читачем.

Але і в цьому творі сила художнього таланту письменника перемагає його схеми і суб'єктивні заміри.

В образі Радюка, який був задуманий автором як ідеальне втілення всіх чеснот буржуазного інтелігента - культурника, насправді автор розкрив ідейне банкрутство і повну політичну нікчемність цілого покоління українофілів - культурників.

Не даремно буржуазна критика намагалася викреслити цей образ з історії української літератури. Драгоманов писав: „Радюк просто смішний дурень“, а буржуазний націоналіст Євшан відзначав: „улюблені його (Левицького. — Ю. Б.) герої à la Радюк не можуть бути репрезентантами наших національних змагань“.

Левицький захоплюється фразеологією Радюка. Радюк творить пишні букети, цілі каскади фраз. Але об'єктивно все це звучить у Левицького, як викриття „демократичної“ фразеології буржуазно - ліберальних народолюбців. Загальники, беззмістовність, пафос — такий характер цієї фразеології.

Радюк багато говорить про знедоленість українського селянства. Але з самого твору ми бачимо, що це лише екзальтована декламація. Соціальної суті селянського горя Радюк не хоче бачити, сільське життя цікавить його тільки своєю декоративною стороною.

„... сільське господарство має свій поетичний сутінок, — каже він. — Я люблю їздити на поле тоді, як ниви зеленіють та хвилюються зеленими хвилями, неначе море, коли колоски черкаються об голову, об вуха, коли ниви поцяцьковані синіми волошками та червоними маківками, жайворонки висять у блакитному небі і дзвенять - дзвенять, неначе хтось в небі дзвенить срібними дзвониками. Я люблю їздити на поле в жива, коли усе сливе село вибирається в поле. Поле оживає, ворухиться я живими людьми, мов стає живе. Люблю кмітити, як на постатях лягає жень кожного жінця під серпами, неначе стерня застеляється жовтими хустками; як під косами лягають обважні од зерна колоски, як покоси вкривають рядочками жовту стерню... Люблю наглядати, як скриплять вози з снопами, а од них несе духом материнки та усякого зілля“.

В період найбільш напруженої для селян праці, яка тяжить над ними, як важке прокляття і передчасно заганяє в труну не одного трудівника, Радюк з непорухлим спокоєм естета милується красою природи — „наглядає“, „як покоси вкривають рядочками жовту стерню“. Він дивиться на навколишню дійсність очима поміщика, бо й сам він виходець із поміщицького середовища.

Спроба Радюка „ділити важку долю з народом“ має тільки демонстративний характер. Радюк хоче підкреслити свою вірність принципам народолюбства. Але огудиння на баштані жалілося, наче кропива, огірки були вкриті колючечками і кололи його делікатні руки, скоро і спина йому почала боліти. „Молодий панич і справді подумав, що цур їй, тій роботі“, і більше ніколи не пробував „розділяти працю з простим народом“. Пишний народолюбець виявив себе звичайнісіньким тендітним паничем.

Не менш карикатурний інший випадок, що характеризує „діяльність“ Радюка на селі, промовисто розкриває ліберально-поміщицький характер його „демократизму“.

Радюк разом із поміщицею Високою пізно ввечері повертаються з гостей, чують стогін і плач у селянській хаті, близько шляху, і заходять туди.

„Радюк достав з кишені сірнички й засвітив каганець. Слабий блиск пішов по убогій хаті. Вони побачили на полу слабу молодицю, що лежала розкидавшись і плакала. В ногах у неї спав, як убитий, малий хлопчик. Висока впізнала молодицю і почала розпитувати:

— Що це з тобою, Параско?

— Ой, слаба я, пані. Покарав мене, мабуть, господь. Тепер жнива, пшениченька моя стоїть недожата, а я удова одним одна, і нема кому дожати, бо найняти нема завіщо.

— Коли ж це ти, Параско, занедужала?

— Та ще позавчора! Так мені недобре стало, а я все жала, аж на снопи падала, доки зовсім не звалилася сьогодні; вже й додому не дійшла; привезли мене на волах добрі сусіди. Ой, пшеничка моя вже сиплеться!

І безшасна молодиця знов застогнала й заплакала на всю хату. Радюк побачив, як горює, як бідує простий народ, і сльози виступили йому на очі“.

Параска благає допомогти їй, її лякає те, що вона залишиться без шматка хліба. Що ж робить чутливий герой? Здавалось би, що аж тут він критичним оком кине на своє життя, побачить, що в той час, коли він байдики б'є, роз'їжджає по гостях, милується красою природи, залицяється до дівчат і платонічно зітхає над народним лихом, — народ таки справді бідує невинно. Здавалось би, що Радюк хоч у згоді з своїми обмеженими лібераль-

ними поглядами врятує хвору жінку від перспективи голодної зими. Але нічого подібного! Як справжній ліберал, у якого слова завжди розходяться з ділом, він обмежується тим, що разом з панією Високою поїть хвору липовим цвітом і гаряче радить їй не ставати до роботи, аж доки вона зовсім не видужає.

Радюк розводиться про свої „радикальні“ ідеали перед забобонною дурною поміщицею Високою, агітує генеральшу Турман, наглядячку „Института благородных девиц“, сперечається з чорносотенцями. Все це звучить дуже комічно. І разом з тим все це дуже правдиво відтворює дійсність. В дійсності українофіли - шестидесятники шукали собі підтримки у всіх сферах, навіть у найреакційніших, їх радикалізм поєднувався з монархічним патріотизмом.

Дуже влучно характеристику Радюкові дав Дашкевич: „Він собі чоловік молодий; в йому ще грає молода дума, а постарішається, то осяде трохи“.

Але насправді Радюк „осів“ ще замолоду. Злякавшись недоброзичливих розмов, які провадилися про нього в салонах київської аристократії, він переїхав з України на Кавказ, дістав там посаду. Цим, очевидно, і кінчається його „діяльність на користь народу“.

Роман „Чорні хмари“ цікавий відтворенням побутових деталей життя українських поміщиків, показом побуту „Института благородных девиц“. Яскраво змальовані в романі образи купця Сухобруса, його дочок Марти і Степаниди, институтки Ольги тощо.

Роман „Над Чорним морем“ перевантажений наївними суперечками. Публіцистична сторона роману знецінювала його навіть в очах читача 80—90-х рр. Однак в розвитку українського роману історичне значення цього твору чимале: це був сміливий крок в напрямку розширення тематики. Життя буржуазної інтелігенції вперше в українській літературі ставало об'єктом докладного змальовування. Складний комплекс переживань інтелігента, зв'язаних з коханням (переживання Сані Навроцької; драматизм переживань Мурашкової, яка закохалася в нікчемного фразера Целаброса) не мав прецедентів в українській літературі. Соковито подана вдача кар'єриста Фесенка та продажного журналіста Целаброса. А пейзажні малюнки південної природи Бесарабії, Одещини, якими рясно оздоблений твір, написані з великою майстерністю. Культура повістєвого жанру в цьому творі Нечуя досягла високого рівня. Твір має чітку сюжетну канву, композиційну цільність.

Продукція Нечуя - Левицького останніх десятиліть його життя позначена творчим упадком.

Тільки деякі твори цього періоду, як от „Київські прохачі“ (1901 р.), „Старі гультяї“ (1896 р.), „Сільська старшина бенкетує“ (1910 р.) тощо — нагадують колишнього Левицького.

В чому причина творчої кризи Нечуя? В обмеженості його світогляду, у відмежованості від живих джерел життя. Доки життєві враження молодості були свіжі в уяві художника, доки вони владно перемагали його тенденційність, доти реалізм Левицького був реалізмом повнокровним. Отже, центральною ланкою у вивченні реалізму Нечуя є проблема протиріччя світогляду і творчого методу. З нею в тій чи іншій мірі зв'язані всі інші проблеми Нечуєвого реалізму, навіть основні моменти його стилістики не можна розглядати окремо від цієї проблеми.

Г. Владимирський

Т. Г. ШЕВЧЕНКО В ДУХОВНІЙ ЦЕНЗУРІ

ПУБЛІКАЦІЯ

Шевченкові твори на біблійні та євангельські сюжети проходили через подвійний фільтр — через світську і духовну цензуру. Відомо, що його „Псалми Давидові“ є досить точний переклад оригіналу. Тільки в кількох місцях, дуже тонко і винахідливо, поет додає від себе окремі рядки або слова, які одразу надають революційного змісту текстам псалмотворця. З цими вставками в перекладах почали боротьбу церковники. Вже при виданні „Кобзаря“ 1860 року, всі вставки, на вимогу духовної цензури, були викреслені.

25 серпня 1859 року Петербурзький цензурний комітет переслав „Кобзаря“ „духовним властям“. 9 жовтня 1859 року за № 202 Петербурзький духовний цензурний комітет повідомив, що академічна конференція виділила для розгляду питання про псалми професора духовної академії В. Карпова.

Переглянувши псалми, останній 20 жовтня того ж року дав такий висновок:

„Прочитав переложение нескольких псалмов на малороссийский язык, помещенные в рукописи „Поэзия Т. Г. Шевченко“ (так первісно назвав „Кобзар“, видання 1860 року, сам автор.—Г. В.), я нашел их согласными с библейским текстом, кроме нескольких стихов псалмов 43, 52, 51 та 136, которые, как содержащие в себе мысли чуждые псалмопевцу, замараны мною“.

(Справа Петербурзького комітету духовної цензури № 1302. УЦДАЛ¹). Після того, як з псалмів було викреслено все революційне, „Кобзар“ дозволили до випуску.

13 квітня 1860 року випущено в світ окремим виданням: „Псалми Давидові, переложив по нашому Тарас Шевченко“. Ціна 7 к. сер. Спб, в друкарні П. А. Куліша, 1860“.

9 жовтня 1862 року дозволено друге окреме видання псалмів.

Нових митарств видавцям псалмів довелося зазнати за цензурування „Кобзаря“ 1867 р. (вид. Кожанчікова).

Напочатку — жодних провісників грози. Видавець сам вилучив з тексту „крамолу“. Петербурзький цензурний комітет дав дозвіл на випуск книги.

¹ УЦДАЛ — Управління центральними державними архівами Ленінграда.

Наводимо його постанову:

„20 июня 1867 г.

Доложено г. министру 20/6.

Имею честь донести Вашему превосходительству, что 16 сего июня в 1 час пополудни представлена в Комитет отпечатанная без цензуры книга „Кобзарь“ Тараса Шевченка, коштом Д. Кожанчикова. Книга эта состоит из стихотворений, напечатанных в прежних изданиях „Кобзаря“ и в журнале „Основа“. Издателем сделаны в ней многие исключения. По мнению Комитета книга не представляет достаточных оснований к судебному преследованию.

Срок ее выхода в свет наступит 19 сего июня.

А. Петров.

Олівцем:

20/VI. Прошу составить
справку
его прев-ву
М. Н. Турунову.

Олівцем:

Кожанчиков говорил мне,
что имеет ввиду 1000 экз. этого
издания отправить в Галицию¹.

Питання про дозвіл перекладених Шевченком псалмів ускладнилося тим, що 1863 року синод наказав духовним цензурним комітетам утримуватись від друкування українською мовою книг релігійного змісту, призначених до поширення серед маси трудящего населення. Коли на розгляд духовного цензурного комітету було передано „Псалми Давидові“, заведені до видання „Кобзаря“ 1867 року, духовний цензор дав висновок, що псалми друкувати можна. Але, маючи на увазі циркуляр 1863 року, цензурний комітет звернувся 26 березня 1867 р. до синоду з таким листом:

„Святейшему правительствующему синоду

Донесение

В С.-Петербургский комитет духовной цензуры представлены книго-продавцем Кожанчиковым для цензурования „Псалмы Давидовы“ (1, 12, 43, 52, 53, 81, 93, 132, 136, 149), переложенные известным поэтом Шевченком в стихи на малороссийский язык и напечатанные при сочинении „Кобзаря“ в 1860 году, ныне же назначаемые к новому изданию.

Рассматривавший означенные „Псалмы“ член Комитета архимандрит Ефрем донес Комитету, что в них не находится ничего предосудительного или противного правилам духовной цензуры. По справке оказалось: циркулярным указом святейшего синода от 10 июля 1863 года во все духовно-цензурные комитеты предписано приостановиться разрешением печатания на малороссийском языке книг религиозного содержания для чтения простого народа. Комитет духовной цензуры, имея в виду, что переложенные поэтом Шевченко псалмы на малороссийском языке уже были напечатаны и не заключают в себе ничего предосудительного, а с другой стороны, не считая себя вправе разрешать в настоящее время к печатанию подобные сочинения, на основании указа св. синода, касательно книг на малороссийском языке, покорнейше представляю упомянутые стихи св. синоду на рассмотрение и разрешение. Підпис².

15 листопада того ж року синод, розглянувши справу про можливість включити „Псалми Давидові“ у видання Кожанчикова, виніс указ про їх

¹ Дело № 181 „По донесению г. председателя Петербургского цензурного комитета его прев-а А. Г. Петрова относительно отпечатания в количестве 3000 экз. книги: „Кобзарь“ Тараса Шевченка коштом Д. Кожанчикова 20 июня 1867 г.“ Центральне архівне управління УРСР.

² Фонд Петербургского духовного цензурного комитета; „Смесь“ за 1867 р. Справа № 1462. Стор. 6. УЦДАЛ.

вилучення. „Кобзарь“ 1867 р. вийшов, таким чином, без перекладів з біблії, не вважаючи на те, що видання їх не раз до цього дозволялось і що віднесення їх до „книг релігійного содержания“ було очевидною натяжкою. Подаємо цей зразок церковного обскурантизму:

„№ 2657.

1867 г. ноября 15 дня. По указу его императорского величества, святейший правительствующий синод слушали: донесение С.-Петербургского духовного цензурного комитета от 26 марта сего 1867 г. за № 183 о том, что в этот комитет представлены книгопродавцем Кожанчиковым для цензурования „Псалмы Давидовы“ (1, 12, 43, 52, 53, 81, 93, 132, 136, 149), переложенные известным поэтом Шевченко в стихи на малороссийском языке и напечатанные при сочинении „Кобзарь“ в 1860 г., ныне же предназначенные к новому изданию. Рассмотрявший означенные псалмы член комитета архимандрит Ефрем донес комитету, что в них не находится ничего предосудительного или противного правилам духовной цензуры.

Комитет духовной цензуры, имея в виду, что переложенные поэтом Шевченко псалмы на малороссийском языке уже были напечатаны и не заключают в себе ничего предосудительного, но с другой стороны не считает себя в праве разрешать и в настоящее время к печатанию подобные сочинения на основании циркулярного указа святейшего синода от 10 июля 1863 года № 2156 касательно книг на малороссийском языке, представляет упомянутые стихи на рассмотрение и разрешение святейшего синода.

И по справке приказали: в разрешение настоящего донесения С.-Петербургского духовного цензурного комитета дать знать оному, что в последствие тех обстоятельств, по которым состоялся данный духовно-цензурным комитетам указ от 10 июля 1863 года, святейший синод не находит возможным к разрешению нового перепечатания переложенных поэтом Шевченко в стихи на малороссийском языке 10-ти псалмов Давидовых (1, 12, 43, 52, 53, 81, 93, 132, 136 и 149), изданных в 1860 году при сочинении „Кобзарь“, о чем для надлежащего распоряжения послать сему комитету указ, с возвращением корректурных листов означенных псалмов, представленных комитетом в святейший синод.— Подлинное определение подписано членами святейшего синода. К исполнению пропущено ноября 30 дня 1867 г. Исполнено 5 декабря 1867 г.“¹.

Заборона псалмів особливо підкреслює реакційність голівки церковників, якщо взяти до уваги, що цензура не знайшла в них нічого гідного осуду. Наскільки ця заборона була несподіваною для царських чиновників, показує напис голови цензурного комітету на копії донесіння петербурзького комітету духовній цензурі (олівцем):

„Подыскать этот указ; а если трудно добыть его у нас, то копию с него истребовать“.

Указ 1863 року не довелось „подыскивать“. Директива синоду 1867 р. була незаперечним законом для цивільної цензури, і псалми негайно були вилучені з книги.

Новий похід проти „Кобзаря“ церковники повели в епоху „Звезды“ і „Правды“, коли піднесення робітничого руху і створення легальної більшовицької преси викликало нечувані репресії цензури.

¹ Дело „О переложении поэтом Шевченко „Псалмов Давидовых“. Фонд синода, I стол, II отделение. Начато 9 марта 1867 г. Окончено 5 декабря 1867 г.“ ЦАУ УРСР.

Наступ на „Кобзаря“ розпочався листом архієпископа Харківського Арсенія на ім'я Харківського губернатора (22 грудня 1910 р.). В своєму листі „преосвященний“ вимагав вилучення з продажу „Кобзаря“, видання Доманицького¹.

Діставши цілковиту підтримку з боку губернатора, запопадливий пастир зв'язався з синодом, а губернатор з міністром внутрішніх справ.

Заслухавши донесення архієпископа Арсенія, синод виніс такий указ:

„№ 255. 1911 г. Января 13 дня. По указу е. и. в., св. пр. синод слушали: донесение преосвященного Харьковского от 22 декабря 1910 г., за № 743, з ходатайством о принятии мер к изъятию из народного обращения изданной В. И. Яковенко и Обществом пособия уч. в В. У. Зав. С.-Пет. книги Шевченко „Кобзарь“, как вредной по ее антирелигиозному и безнравственному направлению.

Означенное донесение при сем прилагается.

СПРАВКА

Вследствие письма преосвященного Харьковского от 22 декабря 1910 г. за № 743, г. синодальному обер-прокурору о принятии зависящих мер к повсеместному недопущению в народное обращение изданий В. И. Яковенко и О-вом им. Т. Г. Шевченко для вспомошествования нужд[ающимся] уч[ащимся] в в[ысших] у[чебных] зав[е]дениях г. С.-Петербурга книги Шевченко „Кобзарь“ ввиду того, что некоторые стихотворения, помещенные в этой книге, по своему содержанию являюся направленными к подрыву религиозного чувства в среде народной, г. синод. обер-прокурором от 10 января с. г. за № 305 сделано было сношение с М[инистерством] Внутренних Д[ел] о принятии мер по возбужденному преосв. Арсением делу.

Приказали: преосв. Харьковский доносит свят. синоду, что в Харьков[ской] губ[ернской] зем[ской] управе, а также и в публичной продаже по г. Харькову в настоящее время находится в свободном обращении кни[га] под заглавием „Кобзарь“, собр[ание] произведений Шевченко на малор[оссийском] языке, изд. О-ва имени Т. Г. Шевченко для вспомошествования нужд[ающимся] уч[ащимся] в в[ысших] у[чебных] зав[е]дениях Пет[ербурга] и изд. В. И. Яковенко, причем некоторые стихотворения, помещенные в этих книжках, по своему содержанию являюся совершенно антирелигиозными и направленными к подрыву религиозного чувства в среде народной, каковы, напр., поэма „Мария“, в которой в описании св. события благовещения пресвятые богородицы и рождества Христова допущены циничные выражения, унижающие достоинство богоматери, ее непорочности и извращающие истинный смысл христианского понимания означенных событий; стих. „Цари“ и „Саул“ (стр. 380 и 587), в которых допущено кощунственное глумление над царственным пророком Даниилом и царем Саулом, и пр.; другие же стихотворения, как, напр., „Молитва“ (стр. 587), „Сон“ (551), „Юродивый“ (546) проникнуты злобно-революционным духом как против христианской веры, так и по отношению к царской власти. Признавая, на изложенном основании, означенную книгу „Кобзарь“ Шевченко крайне вредной для народного обращения, он, преосвященный, вошел в сношение по сему поводу с Харьковским губернатором, прося его принять меры к изъятию этой книги из склада Харьковской губ[ернской] зем[ской] управы, из библиотек, школ и читален, где таковая имеется, и к воспрещению публичной продажи ее в книжных магазинах по г. Харькову и по Харьковской губернии. Донеся о вышеизложенном, и принимая во

¹ Цей документ опубліковано мною в газеті „Советская Украина“ за 22 серпня 1938 р.—Г. В.

внимание, что означенная книга „Кобзарь“ предназначена для обращения в пределах всей империи, преосвященный Арсений ходатайствует о принятии зависящих мер к изъятию упомянутых книг из повсеместного народного обращения¹.

Выслушав изложенное и принимая во внимание, что г. синодальным обер-прокурором уже сделано сношение с М[инистерством] В[нутренних] Д[ел] по поводу такого же ходатайства преосв[ященного] Арсения, св. синод определяет: настоящее донесение принять к сведению, о чем преосв. Харьковского уведомить указом, с прописанием справки, а в канц[елярию] обер-прок[урора] св[ятейшего] син[ода] передать выписку из сего определения.

Подлинное определ[ение] подписано о. о. членами св[ятейшего] синода.

К исполнению пропущено 15-II*.

Вдруге синод зібрався 3 березня, щоб заслухати повідомлення обер-прокурора про заходи, вжиті міністерством внутрішніх справ щодо „Кобзаря“ [лист М. В. С.— 15 лютого]. Заходи царських опричників цілком задовольнили церковників, і новим указом синода повідомлення обер-прокурора було прийнято до уваги. До походу церковників, певно, спричинилась стаття харківського поміщика-чорносотенця М. Лободовського (в зв'язку з готуванням до 50-ліття з дня смерті Шевченка). Лободовський не тільки випустив поганеньку підробку поеми „Марія“, в якій намагався „реабілітувати“ Шевченка і показати його глибоко релігійним (в душі погромницько-чорносотенного православ'я); зубр-кріпосник, розперезавшись, мав ще нахабство виступити в пресі з „спростуванням“ щодо ряду шевченкознавців, які викрили його брудну підробку.

Виступ Лободовського привернув до себе увагу охранки, і Петербурзький цензурний комітет дістав розпорядження „рассмотреть вопрос“.

При всьому низькопоклонству та підлабузництву, цензори не знайшли в поемі жодних підстав для інкримінування видавцям випуску її з друку.

„Копія.

ДОКЛАД

члена комитета А. М. Андрияшева.

В №№ 313 и 314 газеты „Тавричанин“ за нынешний год (1910 г.— Г. В.) напечатана статья на малорусском наречии под заглавием „Одповідь моїм суперечникам“. Автор этой статьи Г. М. Лободовский, опубликовавший ранее в особой брошюре подлинный, по его мнению, текст поэмы Шевченко „Марія“, обвиняет издателей полного собрания стихотворений его в том, что они поместили в своем издании (СПБ, 1908 г., стр. 560—581) испорченный вариант этой поэмы, который в целом ни в каком случае не мог принадлежать Шевченко. Это мнение свое он основывает, между прочим, на том соображении, что в передаче евангельских событий поэма очень часто уклоняется от текста евангелия и — что самое важное — в рассказе о благовощении допущено возмутительное кощунство, которое такой истинно верующий христианин, как Шевченко, написать не мог.

Рассматривая эту поэму с точки зрения уголовного закона и имея в виду, что отступления от евангельского текста сами по себе не могут

¹ Фонд синода, I стол, VI отд. „Дело по ходатайству пр-го Харьковского об изъятии из народного обращения книги „Кобзарь“ Шевченко. № 6777, за стр. 3—4, 1911 г. Начато 11 янв. 1911 г. Окончено 4 марта 1911 г.“ ЦАУ УРСР.

быть инкриминированы по ст. 73 уголовного уложения, я остановлюсь только на главах II и III поэмы, в которых заключается кошунственный, по мнению Лободовского, рассказ о благовещении.

Начинается поэма таким молитвенным обращением к пречистой деве:

Все упование мое
Благой конец, о, всеблагая¹.

Затем поэма рисует идиллическую картину жизни Марии у Иосифа. Однажды Мария, играя с козой, слишком долго оставалась на лугу у Тивериадского озера. Обеспокоенный Иосиф идет искать ее и, встретив, наконец, говорит:

Где ты, ради бога,
И рада радешенька пришла домой.

В подчеркнутых строках г. Лободовский и видит то кошунство, которое его убедило в том, что поэма эта не могла быть написана Шевченком. В своем пересказе поэмы, он передает это место так: На другой день, рано утром, когда „занялась утренняя заря“, Мария пошла в овраг по воду. „Гость веселый, молодой“ подглядел это, пошел за ней и „догнал в овраге Марию“, говорит поэма. И здесь, как это очевидно из текста поэмы,— он смутил и обольстил ее, свел с ума и она отдала ему свою честь, девственность (червону калыну)... Она проводила провозвестника Мессии до самого города Тивериады, который стоял над озером. Вечером она вернулась домой. „Ждет она его и, ожидая, плачет, что позволила себя обмануть, свести с ума разума“... (№ 313, стр. 13). Такую картину рисует г. Лободовский, пользуясь лишь тем, что Шевченко оборвав рассказ о благовещении, ставит здесь несколько точек. (Эти точки не скрывают за собой какого-либо пробела, так как стих „холодочком“ ритмически является окончанием предыдущего стиха „Догнав Марию“).

Чувствуя однако слабость своего слишком уж произвольного истолкования текста поэмы, он старается подкрепить это толкование ссылками на отдельные выражения в следующей главе, и нужно признать, что некоторые строки в этой главе действительно не совсем ясны; очевидно текст поэмы здесь или испорчен, или он представляет собою лишь черновой набросок, необработанный Шевченком.

Для лучшего уяснения этих мест, я должен заметить, что дева Мария в поэме представлена еще совершенным ребенком, со всеми чувствами, присущими всякой девушке ее возраста. Рассказав в первых главах о безмятежной жизни ее у Иосифа до благовещения, поэма в 3-ей главе изображает ее томление, печаль и сомнения, после того, как она почувствовала в себе зарождение новой жизни, и успокоение и радость, охватившую ее, когда она уверилась, что действительно будет матерью Мессии.

Ждет его Мария
И доньне умирали бы

Далее я пропускаю 10 строк, не имеющих отношения к рассказу; изображая душевное смятение Марии, автор вкладывает ей такие мысли:

Где девался
На брак обкраденный.

Трудно вполне удовлетворительно истолковать эти 3 строки. Кажется „обкраденный“ здесь употребляется в смысле „фиктивный“. Во всяком

¹ Всі читати „перекладу“ поеми „Марія“ наведено першим та останнім рядком, бо цитувати повно бездарний переклад поеми — річ зовсім зайва.

случае видеть здесь кощунственный намек на сцену в скляге, как толкует ее г. Лободовский, нет основания.

Не слышно ни о нем, ни о Мессии ...

Провозвестителя Мессии Его ...

„Его“, конечно, относится к Мессии, а не к провозвестителю, — иначе дальнейшие строки не имели бы никакого смысла.

Промолвила Мария, и убежденная теперь, что благовестие о ее великом предназначении не может не быть истинным, раз сам „провозвеститель“ заплатил за него своею жизнью, отрешившись от своих сомнений ...

Веселая пошла ...

За волю распятого мужа.

Эти четыре строки не вполне понятны. Очевидно текст поэмы здесь испорчен.

И вот они идут ...

Кому бы то?

Здесь оканчивается 3 глава и поэма переходит к пересказу также весьма отличному от евангельского изложения событий, сопровождавших рождение спасителя.

Из вышеприведенного перевода видно, таким образом, что в тексте поэмы нет ни одной строки, в которой можно было бы усмотреть состав преступления, ст. 73 уголовного уложения. Быть может самый рассказ о благовещении обработан неудачно, но весь тон поэмы, тот молитвенный экстаз и глубочайшее благоговение, с которым Шевченко относится к Марии, не должны были бы допустить и мысли о таком кощунственном и совершенно произвольном толковании благовещения, какое делает г. Лободовский. Стремясь во что бы то ни стало опорочить подлинность напечатанного в „Полном собрании сочинений“ Шевченки текста поэмы, он ни перед чем ни останавливается, и то кощунство, которое он приписывает поэме, должно быть всецело отнесено на ответственность исключительно его одного¹.

Державна машина вже працювала невтомно, перемелюючи на своїх зубцях шість видань „Кобзаря“. 11 лютого 1911 р. Петербурзький цензурний комітет наклав арешт на п'ять видань.

М. В. Д.

„Копія.

С.- ПЕТЕРБУРГСКИЙ
КОМИТЕТ ПО ДЕЛАМ
ПЕЧАТИ

11-го февраля 1911 г.
№ 262

В Главное управление по делам печати.

Вследствие предложений от 12-го января за № 343 и 17-го января за № 635, С.-Петербургский комитет по делам печати имеет честь представить Главному управлению по делам печати, что по рассмотрении изданий полного собрания стихотворений Т. Шевченко, под заглавием: 1) „Твори“ в двух томах. Т. I, „Кобзарь“. Під редакцією В. Доманицького. Видання В. Яковенко. СПб. 1911 г. Типографія Ерліха. Цена 1 руб. 10 коп.; 2) „Кобзарь“. Трете нове видання під редакцією В. М. Доманицького. Видання В. Яковенко. СПб. 1910 г. Типографія Ерліха. Цена 60 коп.; 3) „Кобзарь“. Друге видання „Общества имени Т. Г. Шевченко для вспомоществования нуждающимся уроженцам южной России, учащимся в высших учебных заведениях С.-Петербурга“ та благотворительного общества издания общепользных и дешевых книг“.

¹ Фонд СПб цензурного комітету. Справа № 80, за 1905 р. (стор. 9 — 12). ЦАУ УРСР.

СПБ, 1908 г. Типография Шмидта (XXXII—612 стр.). Цена 60 коп.; 4) то же издание с пояснительными примечаниями (XX—634 стр.). Цена 1 руб. 50 коп. и, наконец, 5) то же издание на веленовой бумаге с 3-мя портретами. Цена 3 руб. Комитет постановил возбудить против лиц, ответственных за напечатание этих изданий уголовное преследование по силе ст.ст. 73, 74 и 128 уг. ул. изд. 1903 г., а на самые издания наложить арест, согласно ст. 3, отд. IV, закона 26 апреля 1906 г.

Письмо Харьковского губернатора за № 95 и отношение обер-прокурора св. синода за № 305 при сем прилагается.

Председательствующий (подпись),
За секретаря (подпись)¹.

Через шістнадцять місяців вийшов вирок Судебной Палаты, що тільки санкціонував постанову цензурного комітету і „независимые“ судді покiрливо переписували до описової частини приговора висновки цензора :

1912 года июня 11-го дня в 2 часа в зале судебных заседаний Судебной Палаты, настоящий приговор объявлен мною, при открытых дверях присутствия, в точном соблюдении 829—834 ст.ст. уст. угол. суд., при товарище прокурора и помощнике секретаря. Подсудим. и защитник к выслушанию приговора явились. Член Судебной Палаты.

ПРИГОВОР

1912 года мая 23/28 дня. По указу его императорского величества С.-Петербургская Судебная Палата, по 2-му Уголовному департаменту, в закрытом судебном заседании, в котором присутствовали : председатель д-та А. И. Руадзе, члены Палаты Н. Д. Архангельский и М. В. Лешко-Попель, товарищ прокурора А. П. Мякинин, помощник секретаря В. Ф. фон-Зек. Слушали :

Дело по предложению прокурора С.-Петербургской Судебной Палаты, от 9 апреля 1912 г., об уничтожении пяти изданий собраний стихотворений Тараса Шевченко „Кобзарь“, 1908, 1910 и 1911 годов.

Выслушав доклад по настоящему делу, заключение товарища прокурора и словесные объяснения издателя собрания стихотворений Тараса Шевченко — Яковенко и поверенного Общества имени Тараса Григорьевича Шевченко в С.-Петербурге — присяжного поверенного Дубяги, Судебная Палата находит : 1) что в содержании некоторых из стихотворений, а равно и некоторых частей стихотворений, помещенных в означенных собраниях их, под заглавием „Кобзарь“ изданий 1908, 1910 и 1911 гг. заключаются признаки преступных деяний, предусмотренных 73, 74 и 128 ст. угол. улож.; 2) что определением С.-Петербургской Судебной Палаты, от 7 марта 1911 г., постановление С.-Петербургского комитета по делам печати о наложении ареста на означенные собрания стихотворений утверждено, впредь до исключения из них двадцати одного стихотворения; 3) что дело об издании и распространении этих собраний стихотворений определением С.-Петербургской Судебной Палаты от 30-го апреля с. г. за недоказанностью состава преступления, дальнейшим производство прекращено; 4) что в виду ходатайства В. Я. Яковенко поверенного Правления Общества имени Тараса Григорьевича Шевченко в Петербурге, которым принадлежат означенные выше издания собраний стихотворений Шевченко, представляется возможным, не уничтожая всех этих книг, выпустить в обращение собрания стихотворений „Кобзарь“, но с исключением из них тех стихотво-

¹ Фонд Главного управления по делам печати. Дело № 33, за 1911 г. (стор. 7). ЦАУ УРСР.

рений и тех отдельных в них мест, которые содержат в себе признаки преступных деяний, предусмотренных 73, 74, и 128 ст.ст. угол. улож.

Следствие сего Судебная Палата определяет: на основании 73, 74 и 128 ст. ст. угол. улож. и 1213¹⁶ ст. У. У. С., собрание стихотворений Тараса Шевченко под заглавием „Кобзарь“ в трех изданиях 1908 г. и в изданиях 1910 и 1911 годов допустить к обращению, но лишь по исключению из сего собрания нижеследующих мест: 1) частей стихотворения „Сон“: а) начинающая словами „сам изволят сьогодні гуляти“ и кончая словами „Веселися лютий кате, проклятий, проклятий“ и б) начинающая словами: „Неначе з берлоги медвідь виліз“— и кончая словами: „Я перелякався та й прокинувся“; 2) частей стихотворения „Великий льох“: а) всего отдела под заголовком: „Друга душа“, б) в отделе под заголовком: „Третя душа“, начинающая словами: „Я глянула, усміхнулась“ и кончая словами: „голодна вовчиця?“ в) слов: „Э... сестрица, много! Три указа накаркала на одну дорогу“, и г) начинающая словами: „І я люта, а все таки того не зумію“ и кончая словами: „І ви — Наші, і все — Наше, і гоже й негоже“; 3) частей стихотворения „Кавказ“: а) начинающая словами: „За горами гори“, и кончая словами: „і нашим батюшкам слава“; б) начинающая словами: „Що царь якийсь то“ и кончая словами: „От бачите, які у нас на небі“ и в) начинающая словами: „І тебе загнали, мій друже єдиний“ и кончая словами: „З московської чарки московську отруту“; 4) части стихотворения „Холодний Яр“, начинающая словами: „Не ховайте, не топчите святого закона“ и кончая словами: „За отечество, ей-богу, овеча натура“; 5) частей стихотворения „Царі“: а) начинающая от слов: „Хотілося зігнать оскомуну“ и кончая словами: „І ми б підержали в руках свято-помазану чуприну“ и б) начинающая словами: „Так отакі-то святі оті царі“ и кончая словами: „Та ревностно в новій ліврей, заходимось царів любити“; 6) в стихотворении „Неофіти“, слов: „Не говорить ні сам сивий верховорець, ні його святії помішники, поборники, кастрати німії“; 7) стихотворения: „Юродивий“: 8) части стихотворения „Слава“, начинающая словами: „Ти хоча й пишалась“ и кончая словами: „Та мені про те байдуже“; 9) части стихотворения: „Я не нездужаю“, начинающая словами: „Цар Микола її приспав“— до конца этого стихотворения; 10) частей стихотворения: „Во Іудеї, во дні они“, начинающая словами: „Спаси ти нас, младенце праведний“— до конца этого стихотворения; 11) стихотворения „Марія“; 12) части стихотворения: „Осії глава XIV“, начинающая словами: „І додай такеє слово“, до конца этого стихотворения; 13) частей стихотворения „Молитва“: а) начинающая словами: „Царям, всесвітнім шинкарям“ и кончая словами: „І пута кутії пошли“; б) начинающая словами: „Царів, кровавих шинкарів“ и кончая словами: „В склепу глибокім замуруй“; слов: „Тим неситим очам, земним богам, царям“; г) слов: „Все на світі—не нам, все богам тим, царям“; 14) стихотворение „Гімн черничий“; 15) стихотворение „Світе ясний, світе тихий“; 16) стихотворение „І Архімед і Галілей“; 17) стихотворение „Саул“; 18) части стихотворения „Хоча лежачого й не б'ють“, начинающая со слов: „Чи псами... с міністрами-рабами“, до конца этого стихотворения; 19) в стихотворении „О, люди, люди небораки“ слов: „Царям, царят на землі“; 20) части стихотворения „Якось то йду я уночі“, начинающая словами: „як би то,—думаю“ и кончая словами: „Псарі з псарятами царять“ и 21) части стихотворения „Бували війни“, начинающая словами: „І виростуть і без сокири“, до конца стихотворения. Подлинное за надлежащими подписями. Верно: За секретаря (подпись)¹.

В поспіхові церковники та цензори забули про головніше з дореволюційних видань „Кобзаря“ за редакцією Доманицького, що вийшло 1907 року. Про це видання нагадав прокурор Ростовського н/Д окружного суда, до рук якого 1913 року потрапила випадково книга (це видання цілком розі-

¹ Фонд канцелярії Головного управління по ділам печаті. Дело № 33, за 1911 г. (стор. 35 — 36). ЦАУ УРСР.

йшлося задовго до того). Почалися донесення, листування. Петербурзький цензурний комітет виніс постанову про конфіскацію (через 7 років після виходу книги).

„Коп я.

М. В. Д.

21 июля 1913 года.

С. - ПЕТЕРБУРГСКИЙ
КОМИТЕТ ПО ДЕЛАМ
ПЕЧАТИ

В Главное управление по делам печати

20 июля 1913 г.
№ 1730

Вследствие циркулярного предложения от 29 декабря 1906 года за № 13785, С. - Петербургский комитет по делам печати имеет честь представить Главному управлению по делам печати, что комитетом сего числа наложен арест на неповременное издание под заглавием: „Т. Шевченко, Кобзарь. Видання „Общества имени Т. Г. Шевченко для вспомоществования нуждающимся уроженцам южной России, учащимся в высших учебных заведениях С. - Петербурга“, „Благотворительного Общества издания общепользных и дешевых книг. С. П. Б. книгопечатня Шмидта. 1907 г. (инкриминируемое по ст.ст. 73, 74 и 128 угол. улож.). И. об. председателя (подпись). За секретаря Г. Попов“¹.

Арешт був затверджений по всіх інстанціях. Остаточний вирок Петроградської судової палати було винесено 28 листопада 1914 року та як вирок 23/28 травня 1912 року (якого він є точним відбитком), тільки слухняно санкціонував дії органів цензурного відомства.

Нову хвилю переслідувань „Кобзаря“ було знято 1914 року в зв'язку з початком широкого громадського руху вшанування століття з дня народження великого українського поета. І цього разу на початку здавалось, що з боку влади не буде перепон для вшанування історичної дати, і ювілей Шевченка зможе перетворитися на демонстрацію єднання культур братніх народів — російського і українського. Київська міська дума створила ювілейний комітет, оголосила міжнародний конкурс на проект пам'ятника великому Кобзареві (кошти були зібрані способом народної підписки).

В цей час чорносотенна газета „Київ“ (№ 23, 1914 г., 23 січня) виступила з протестом проти шанування пам'яті Шевченка, бо він „проповідувал сепаратизм, был врагом самодержавия, хулителем церкви и христианства и проповедником разврата“.

Як по команді чорносотенні гласні — в Києві Добринін, в Харкові професор Вязігін — вдалися до Міської Думи з протестом проти шанування Шевченка. Київські погромники на чолі з колишнім лакеєм сахарозаводчика Бродського Федором Постним, вдалися по „допомогу“ до митрополита Флавіана та до міністра внутрішніх справ Маклакова.

Київський генерал - губернатор покликав до себе голову Міської Думи і зажадав ліквідації ювілейного комітету. Дума підло скорилась окрикові „сатрапа - унтера“ (так називав вищу адміністрацію поет). Незабаром з'явився заборонний циркуляр міністерства внутрішніх справ, що обернув шанування на „німий ювілей“. Цьому циркулярові присвятив визначні рядки Ленін:

¹ Фонд Главного управления по делам печати. Дело № 314, за 1914 г. (стор. 3). ЦАУ УРСР.

„Запрещение чествования Шевченко было такой превосходной, великолепной, на редкость счастливой и удачной мерой с точки зрения агитации против правительства, что лучшей агитации и представить себе нельзя. Я думаю, все наши лучшие социал-демократические агитаторы против правительства никогда не достигли бы в такое короткое время таких головокружительных успехов, каких достигла в противоправительственном смысле эта мера. После этой меры миллионы и миллионы „обывателей“ стали превращаться в сознательных граждан и убеждаться в правильности того изречения, что Россия есть „тюрьма народов“. (Ленін. Зібр. творів, т. XVII, вид. 3, стор. 324 — 325).

Розвиваючи геніальні ленінсько-сталінські вказівки з національної політики, на оборону Шевченка, на захист української культури, виступила більшовицька преса — газети „Путь Правды“, грузинська „Симартліс Хма“ („Голос Правды“), журнал „Жизнь Пекарей“ та інші.

Конфіскації і штрафи рясно посилались на ці органи ленінської партії, що нужно піднесли свій голос проти кріпосницького „всевластія Митрофанушек“ (як писала газета „Путь Правды“).

В обставинах широчезного громадського гніву проти реакції, що піднесла голову, особливий інтерес має висвітлення коріння заборони ювілею. Два документи дають нам про це прекрасне уявлення, показують, що міністерство внутрішніх справ було покірним слугою попередників світового фашизму — „союза русского народа“.

I

„№ 644, 1914 года января 27 дня.

По указу е. и. в., святейший правительствующий синод слушали: представленный преосвященным председателем учебного комитета от 14 сего января за № 195 журнал Комитета № 24, по ходатайству преосвященного Подольского о разрешении правлению Подольской духовной семинарии почтить память малороссийского поэта Шевченко, по случаю исполнившегося 24 февраля 1914 года столетия со дня его рождения, служением панихиды в семинарском храме и устройством особого чтения в вечерние часы, посвященного обозрению биографии поэта и его литературных произведений, с произнесением при этом воспитанниками некоторых его стихотворений.

Приказали: Принимая во внимание, что в литературной деятельности малороссийского поэта Шевченко явно обнаруживается отрицательное противоперковное и противогосударственное направление, во многих произведениях его допускаются явно кощунственные, богохульные выражения, направленные против почитания божией матери, святых угодников божих, святых икон, а также против верховной власти в государстве, святейший синод определяет: 1) изложенное ходатайство преосвященного Подольского признать не подлежащим удовлетворению и 2) предписать преосвященному Подольскому, а также преосвященным Варшавскому, Волынскому, Гродненскому, Донскому, Екатеринославскому, Кишиневскому, митрополиту Киевскому, Литовскому, Харьковскому, Черниговскому, Херсонскому и Холмскому сделать распоряжение о недопущении в подведомых им епархиях служения торжественных панихид по поводу юбилея Шевченко, а равно устройства в духовно-учебных заведениях торжественных собраний, посвященных памяти Шевченко, о чем уведомить секретными указами помянутых преосвященных, а в учебный комитет передать выписку.

Подлинное определение, подписанное преосвященными о.о. членами св. синода, к исполнению пущено 29 января“.

„Одесский Союз русских людей, февраля 4 дня 1914 г. № 886.

Святейшему правительствующему синоду.

Общее собрание членов Одесского Союза русских людей 2 февраля имело суждение о готовящихся торжествах по поводу столетнего юбилея Шевченко и о постановке ему памятника в Киеве. Шевченко является автором многих произведений, полных богохульства, таковы, например, стихотворения „Гімн черничий“ и „Світє ясний, світє тихий“, где он предлагает „з багрянниц онучі драти, люльки з кадил закуряти, явленними піч топити, кропилами нову хату вимітати“. Но гнуснейшим произведением Шевченка является поэма „Мария“, представляющая собою возмутительнейшее глумление над пресвятой девой.

В виду изложенного, находя недопустимым чествование юбилея Шевченко и особенно постановку ему памятника в Киеве — колыбели православия, не допуская мысли, чтобы нашелся православный иерей, который бы освятил закладку памятника, Союз почтительнейше просит ваше святейшество о воспрещении всяких церковных торжеств, связанных с юбилеем, и о воздействии на гражданские власти с целью недопущения самых торжеств.

Вверяя себя молитвам вашим, остаюсь искренне преданный
председатель Союза М. Ростевин¹.

Подані тут матеріали зовсім наочно викривають реакційний характер російського церковництва та тісний зв'язок його з охранкою, судом, цензурою та погромниками-союзниками.

Церковники були вірними псами самодержавства і тому мали люту ненависть до великого українського поета, який кожним рядком своєї поезії бив по трьох китах кріпосницької державності: самодержавству, православію та офіційній народності (машкарі кріпосництва), під якою воно ховалося, тремтячи перед революцією. В щоденникові Шевченко писав: „Главный узел московской старой внутренней политики — православие. Неудобозабываемый Тормоз (Микола I. — Г. В.), по глупости своей, хотел затянуть этот ослабевший узел, и перетянул. Он теперь на одном волоске держится“. (Запис 17 вересня 1857 р.).

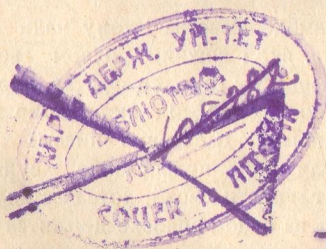
Меч соціалістичної революції розрубав цей вузол, і люди Сталінської епохи вільно дихають повітрям, очищеним від міазмів середньовічного гноблення людської особи.

¹ Дело св. синода, 1914 г., № 30. МЦГАЛ.

Ці два (I, II) документи були мною опубліковані в журналі „Резец“ 1936 р., № 1, стор. 23, за підписом Г. В.

Наводжу їх вдруге для ілюстрування тісного зв'язку церковників з „Союзом русского народа“ та охранкою, судом і цензурою. — Г. В.

В. о. редактора П. Ходченко
Секретар редакції М. Гільов
Літредактор Ст. Крижанівський
Техкерівник С. Білокінь
Коректор І. Галактіонов

Друкарня ім. М. В. Фрунзе. Харків, пров. Фрунзе, 6. Уповноважений Харк. Облліту 854. Зам. 1015. Тираж 5000. 7 друк. аркушів. Пап. ф. 62×94—38 кг. 3 1/2 пап. арк. В 1 друк. арк. 61.526 літ. Авт. аркушів 10 1/2. Здано в роботу 24-XI-38 р.
Підписано до друку 26-XII-38 р.

Am. Mus.
No. 11

ХАРЬКОВ 2
СОВНАРКОМОВСКАЯ. 3
Х Д У
БИБЛИОТЕКЕ
3 1.12 П В 2

126548

